

Sovjetunionens sammenbrud

SOVJETUNIONENS SAMMENBRUD

Forfatter: Mikkel Kaastrup
Historie, 2. modul opgave, RUC forår 2007
Vejleder: Michael Kjeldsen

Indholdsfortegnelse:	2
Problemfelt	3
Problemformulering	4
Begrebsdefinitioner	4
Metode	3
Udvælgelse af forskningslitteraturen	5
Bedømmelseskriterier for de undersøgte forklaringer:	5
Model for historisk forståelse	6
Opgavens struktur	6
Kapitel 1: Et stærkt anti-kommunistisk synspunkt	6
Årsagerne til Sovjetkommunismens sammenbrud	7
Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud	9
Diskussion og kritik	11
Politiske holdningers indflydelse på fremstillingen	13
Kapitel 2: Et moderat højreorienteret (republikansk) synspunkt	14
Årsagerne til Sovjetkommunismens sammenbrud	15
Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud	17
Diskussion og kritik	19
Politiske holdningers indflydelse på fremstillingen	20
Kapitel 3: Et socialdemokratisk synspunkt	21
Årsagerne til Sovjetkommunismens sammenbrud	22
Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud	25
Diskussion og kritik	27
Politiske holdningers indflydelse på fremstillingen	27
Kapitel 4: En marxistisk forklaring	28
Årsagerne til Sovjetkommunismens sammenbrud	28
Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud	32
Diskussion og kritik	34
Politiske holdningers indflydelse på fremstillingen	35
Kapitel 5: Gruppering af de forskellige forklaringer	37
Kapitel 6: Diskussion og konklusion	41
Konklusion: Årsagerne til Sovjetkommunismens sammenbrud	43
Konklusion: Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud	45
Diskussion	47
Litteraturliste	53
Bilag 1: Sovjetunionens politiske system	53
Bilag 2: Sovjetiske ledere	56
Undervisningsmæssige overvejelser	56
Beskrivelse af studieforløbet	57
Kort over USSR i 1989	58

Problemfelt:

I løbet af 1989 trak Sovjetunionen sine sidste tropper ud af Afghanistan, Solidaritet dannede regering i Polen, DDR opgav udrejserestriktionerne fra landet, CFE-traktaten¹ blev underskrevet, og Berlinmuren blev gennembrudt. Dermed ophørte den kolde krig, som i årtier opdelte Europa (og meget af resten af verden) i to interessesfærer, domineret af hhv. USA og Sovjetunionen, og ved samme lejlighed, eller kort herefter, brød også det kommunistiske styre i både Østeuropa og Sovjetunionen sammen. Disse ændringer var af fundamental historisk betydning, fordi konflikten mellem de to supermagter og de samfundssystemer, de repræsenterede, havde domineret hele perioden efter 2. verdenskrig, og fordi våbenkapløbet imellem dem var en potentiel trussel imod menneskehedens overlevelse.

Efter den kolde krigs afslutning er der opstået nye ideologiske og militære konflikter, men konfliktbilledet er mindre fastlåst, og det bipolære system er tydeligvis erstattet af en situation, hvor USA har stor frihed til at bruge sin militære og politiske magt efter forgodtbefindende, hvilket f.eks. invasionen af Irak er et eksempel på.

Selvom langt de fleste vestlige iagttagere hilste kommunismens sammenbrud velkommen, var der få eller ingen, som i 1985, hvor Mikhail Gorbatsjov efterfulgte Yuri Andropov og Konstantin Tjernenko som generalsekretær for Sovjetunionens Kommunistparti (SUKP), forventede at dette ville ske inden for en kort årrække. Andropov og Tjernenko var begge aldrende og syge, og holdt hver lidt over et år på posten², men med den nye generalsekretær var det tydeligt, at Sovjetunionen havde fået en dynamisk og effektiv leder, som oven i købet var "ung" (54 år), i hvert fald i forhold til gennemsnitsalderen i partiets topledelse, som lå i 70'erne.

Man ventede altså spændt på, hvad ledelsesskiftet ville komme til at betyde, og det viste sig efterhånden, at Gorbatsjovs tiltrædelse kom til at betyde meget omfattende og dybtgående ændringer, anført af slagordene *glasnost* og *perestrojka*³, både i Sovjetunionens udenrigs- og indenrigspolitik, ændringer der som bekendt medvirkede både til den kolde krigs ophør og til kommunismens sammenbrud i Sovjetunionen og Østeuropa.

Efter at sammenbruddet var en realitet, opstod straks spørgsmålet: "Hvordan kunne det gå til? Hvem skal vi takke/(give skylden for), at det undertrykkende kommunistiske system/(det kommunistiske alternativ til kapitalismen) brød sammen så hurtigt, efter at supermagtskonflikten i så mange årtier havde domineret verden politisk?"

Politisk og samfundsmæssigt er det betydningsfuldt, hvordan sammenbruddet fortolkes og forstås, fordi konklusionerne bruges til at fremme vidt forskellige agendaer, og for historikeren er det interessant at undersøge fortolkningerne og forklaringerne, fordi refleksioner over dem både giver indsigt i de faktiske

1 'Treaty on Conventional Armed Forces in Europe', som medførte betydelige nedskærelser af de konventionelle styrker i Europa, og fastsatte øvre grænser for troppestyrkerne i forskellige regioner (Matlock:524 f).

2 Se bilag 2: Sovjetiske ledere

3 Glasnost betyder "åbenhed" eller "gennemsigtighed", mens perestrojka betyder "rekonstruktion" eller "omstrukturering" (Brown:122 f).

begivenheder, i fremstillingerne af dem, og i hvad de bliver brugt til, faktisk i alle de 5 lag af historisk forståelse, som jeg skitserer i min model i slutningen af metodeafsnittet.

Både i Europa og USA brugte højrefløjen Sovjetunionens sammenbrud til at erklære, at kapitalismen endegyldigt havde sejret, og at Sovjetunionens sammenbrud beviste, at både den kommunistiske idé og det kommunistiske samfundssystem fra starten var dødsdømt⁴, ligesom der i USA findes en veritabel Reagan-kult, som bl.a. tilskriver Reagan æren for at have afsluttet Den Kolde Krig ved at ”vinde kampen over kommunismen” (Petersen:473 f). Modsat findes der marxistisk orienterede forfattere, som giver Gorbatsjovs ”kapitalistiske” reformer skylden for sammenbruddet, og hvis pointe er, at den sovjetiske kommunisme ville have fungeret, hvis ikke Gorbatsjov havde saboteret den⁵ (Keeran:103 ff).

På midten af dette spektrum findes der forklaringer, som inddrager flere faktorer i forståelsen af sammenbruddet: Udenrigspolitisk pres mod USSR, interne økonomiske problemer og nationale oprør samt effekten af Gorbatsjovs mere eller mindre vellykkede (alt efter perspektivet) reformer; til denne kategori hører f.eks. Browns og Matlocks fremstillinger, og hvis man skal tilskrive dem en agenda må det være, at de agiterer for demokratisering, et større internationalt samarbejde og en form for markedsøkonomi.

Mit ærinde med denne opgave er at eksemplificere og sammenligne nogle af de forklaringer, som gives på Sovjetunionens sammenbrud på hhv. venstre- og højrefløjen, og at søge at vurdere, hvilke der har størst forklaringskraft. Opgaven er historiografisk i sin karakter, idet den tager udgangspunkt i eksisterende fremstillinger af Sovjetunionens sammenbrud. Problemformuleringen bliver derfor:

Problemformulering:

Hvilke typer forklaringer gives i udvalgte dele af forskningslitteraturen på Sovjetunionens og sovjetkommunismens sammenbrud, og hvilke af disse har størst forklaringskraft? Kan der påvises en sammenhæng mellem forfatterens politiske synspunkt, og de konklusioner, han når frem til?

Begrebsdefinition:

Med *Sovjetunionens sammenbrud* menes selve opløsningen af statsunionen USSR, som fandt sted (senest) d. 25/12 1991 med Gorbatsjovs fratrædelse fra posten som USSR's præsident.

Med *sovjetkommunismens sammenbrud* menes derimod sammenbruddet af det kommunistiske *system* i Sovjetunionen, dvs. kommunistpartiets magtmonopol og kontrol med hele det sovjetiske samfund, samt den centralt dirigerede planøkonomi og statslige censur m.m.

4 Både Martin Malia og David Pryce-Jones kan ses som eksponenter for denne holdning, som nogen gange blev udvidet til, at også socialdemokraterne og tilhængerne af at regulere markedskræfterne nu måtte indse, at sådanne former for socialisme havde lidt fallit og var endegyldigt miskrediteret.

5 En holdning, som deles af de ”konservative” kommunister i det tidligere USSR (Matlock:159)

Metode:

Udvælgelse af forskningslitteraturen

Det første metodiske problem for besvarelsen er udvælgelsen af, hvilke forklaringer, der skal inddrages i diskussionen. Tidsmæssigt begrænser jeg mig til monografier og artikler, som er udgivet *efter* unionens sammenbrud i 1991; man skal kende til sammenbruddet, før man kan analysere det. Blandt de mange akademiske artikler om Sovjetunionens sammenbrud har jeg udvalgt 3 (Tallberg, Petersen, Kramer) som søger at give et overblik over de forskellige forklaringer; disse bruges til at definere, hvilke typer forklaringer, som findes. Blandt de monografier, som specifikt fokuserer på at forklare Sovjetunionens sammenbrud, har jeg læst et halvt dusin og udvalgt 4, som dækker hele det politiske spektrum fra højre-til venstrefløjen og bruges til at eksemplificere og sammenligne forklaringerne på Sovjetunionens sammenbrud.

Bedømmelseskriterier for de undersøgte forklaringer:

Det andet metodiske problem er, hvordan forklaringsværdien af en given forklaring skal vurderes. Tallberg anvender to grundkriterier: Præcision i evnen til at forklare de faktiske begivenheder⁶, samt kortfattetethed. Desuden undersøges det, som de er logisk troværdige, sammenhængende og konsistente, og om de opstillede præmisser (årsagerne til krisen, evt. kombineret med udløsende årsager) logisk fører til konklusionen (sammenbruddet) (Tallberg:88 ff). Jeg lægger mindre vægt på kortfattetetheden (min interesse er i en tilfredsstillende forklaring på sammenbruddet, ikke i teoretisk elegance), til gengæld lægger jeg stor vægt på, om en given forklaring forholder sig fordomsfrit og undersøgende til begivenhederne før og under sammenbruddet, og om den overvejer flere forskellige *mulige* årsager hertil. Endelig skal det defineres, hvilke begivenheder, som skal forklares; først og fremmest naturligvis Sovjetunionens og i sovjetkommunismens sammenbrud, desuden må en god forklaring kunne svare på, hvad der var årsagen til Gorbatsjovs reformer. Endelig er det et kvalitetskriterium, om forfatteren kan redegøre for samspillet mellem og evt. den relative betydning af de faktorer, som beskrives som afgørende for sammenbruddet.

Med andre ord har en forklaring størst forklaringsværdi, hvis den:

- evner præcist at forklare årsagen til de følgende begivenheder:
 1. Gorbatsjovs reformer
 2. Sovjetkommunismens sammenbrud
 3. Sovjetunionens sammenbrud
- er logisk troværdig, sammenhængende og konsistent (præmisserne fører til konklusionen);
- forholder sig fordomsfrit og undersøgende til begivenhederne, herunder overvejer flere forskellige

⁶ Krisen/sårbarheden overfor krise i 1980'erne, Gorbatsjovs magtovertagelse og selve sovjetkommunismens sammenbrud (Tallberg:88)

mulige årsager til sammenbruddet

- kan redegøre for samspillet mellem, og evt. den relative betydning af de udpegede faktorer

Forfatterens politiske synspunkt er naturligvis ikke i sig selv et kvalitetskriterium, men det er interessant, om der kan påvises en sammenhæng mellem forfatterens politiske ståsted og hans valg af forklaring og argumentation eller hans indbyrdes vægtning af vigtigheden af forskellige faktorer.

Model for historisk forståelse:

1. lag: Begivenhederne i sig selv
2. lag: Kilderne til begivenhederne
3. lag: Udvælgelse og fortolkning af kilderne
4. lag: De historiske fremstillinger af begivenhederne
5. lag: Fortolkningen og brugen af de historiske forklaringer

Opgavens struktur:

Opgaven består derfor af en gennemgang af de 4 udvalgte monografier, hvis forklaringer analyseres og vurderes hver for sig i forhold til de opstillede kvalitetskriterier (kapitel 1-4), dernæst prøver jeg at gruppere de forskellige typer forklaringer på sammenbruddet (kapitel 5), efterfulgt af en konklusion og diskussion i kapitel 6.

Kapitel 1

Et stærkt anti-kommunistisk synspunkt - David Pryce-Jones: *The War that Never Was*

David Price Jones (DPJ) er journalist og forfatter med en M.A. i historie fra Oxford University. Hans bog er valgt som et stærkt konservativt og anti-kommunistisk syn på Sovjetunionens sammenbrud. DPJ's rabiate anti-kommunisme fremgår tydeligt af bogen, hvor han f.eks. sidestiller sovjetkommunismen med nazismen, og skriver at ”Soviet life was an abyss of limitless degradation” (DPJ:71,33).

Bogen er en kronologisk gennemgang af Sovjetunionens sammenbrud, med grundige beskrivelser af udviklingen i Østblokken og de baltiske republikker og en del historiske flash-backs for at illustrere DPJ's pointer. For at belyse de problemstillinger, han behandler, anvender han i stor udstrækning interviews, disse er jeg dog nødt til at udelade fra gennemgangen, fordi de ikke altid stemmer overens med hans egne synspunkter⁷.

Årsagerne til sovjetkommunismens sammenbrud:

⁷ Det er også nødvendigt for at skabe en sammenhæng i fremstillingen, som ellers ville blive en diskussion mellem en række modstridende synspunkter.

Årsagen til Gorbatsjovs reformer:

DPJ mener, at Gorbatsjovs reformer var et forsøg på løse Sovjetunionens økonomiske krise, så landet kunne fastholde sin supermagtsposition. Hans demokratiske reformer var dels et forsøg på at give en falsk demokratisk legitimitet til systemet, som fortsat var autoritært, dels et forsøg på at udmanøvrere politiske modstandere. Glasnost var et våben i kampen imod korruption og ineffektivitet, hvor disciplinen skulle håndhæves, ved at medierne udstillede synderne, men Gorbatsjov gav medierne for megen frihed, og tillod kritik af nye emner som magtmisbrug og ”sorte pletter” i historien. Derved skabtes der en *offentlig opinion*, og han nedbrød (uden at være klar over det) sit eget system (DPJ:76 f).

”Demokratisering”:

Fra 1987 og fremefter opmuntrede Gorbatsjov til dannelsen af frivillige diskussionsgrupper, som senere udviklede sig til politiske folkefronter, og han indførte et nyt unionsparlament⁸ tilsyneladende for at give ham en ny platform for perestrojka, uafhængig af partiet. Valgproceduren for denne var indrettet sådan, at kun kandidater godkendt af partiet kunne opstille, og det nye parlament gav en demokratisk facade til et uændret autoritært system⁹. Men valget gik ikke som planlagt, og det lykkedes både Yeltsin og Sakharov og flere hundrede andre demokrater at blive valgt til parlamentet; Gorbatsjov undergravede også sin egen magtbase ved sin kritik af partiet og angreb på nomenklaturaens¹⁰ privilegier (DPJ:88 f).

Resultatet af Gorbatsjovs reformer viste sig i 1990 alene som økonomisk nedtur og tab af autoritet, men han fortsatte og fjernede i februar artikel 6 i forfatningen¹¹. I forsøget på at overvinde modstand i partiet skabte han parallelle eller alternative institutioner, som han kunne fylde med ja-sigere, der legitimerede hans politik og tjente hans vilje. Han omgik Politbureauet ved at skabe et præsidentielt råd, og Centralkomiteen ved at reducere den fra 412 til 59 medlemmer. Mange af Centralkomiteens afdelinger blev lukket, og halvdelen af dens ansatte fyret¹². Ministerrådet blev omdøbt til et kabinet, og Gorbatsjov, som tidligere havde været formand for den Øverste Sovjet og derfor kunne sætte dagsordenen her, fik nu sig selv valgt til en ny post som USSR's præsident og statsoverhoved. Udadtil virkede dette som en forandring hen i mod et moderne og civiliseret styre med præsident og parlament, konkurrence og repræsentation, men virkeligheden var anderledes. Gorbatsjov brugte præsidentembedet til at få større

8 Congress of People's Deputies of the USSR med 2250 repræsentanter; 750 valgt direkte fra de forskellige distrikter (hvert distrikt havde samme antal vælgere), 750 valgt fra de nationale-territoriale enheder (med et lige antal repræsentanter pr. republik, således at Estland havde lige så mange repræsentanter som Rusland), og 750 valgt af offentlige organisationer, heraf 100 fra SUKP. Kongressens 2250 medlemmer valgte iblandt sig medlemmerne af den nye Øverste Sovjet, som havde den lovgivende magt, og arbejdede 8 måneder om året (Brown (A):179 f).

9 Se bilag 1 for en beskrivelse af det sovjetiske politiske system før Gorbatsjovs politiske/demokratiske reformer.

10 Nomenklaturaen var en liste over de tusindvis af højere embeder i parti- og statsapparatet i USSR og Østeuropa, som kun kunne besættes med Sekretariatets godkendelse, men betegnelsen bruges også til at referere til selve embedsmændene eller partifunktionærerne (Rosenfeldt bd. 3:196)

11 Den artikel i den sovjetiske forfatning, som garanterede partiets ledende rolle i samfundet, dvs. et-partisystemet og partiets magtmonopol.

12 Iflg. DPJ opløste Gorbatsjov Centralkomiteens sekretariat alene for at fjerne magtbasen for Ligachev, partiets anden-sekretær, som var blevet hans hovedmodstander i partiet (DPJ:420)

lovgivende og udøvende magt, og partimaskineriet var stadig under hans kontrol, men dette skindemokrati var lettere at retfærdiggøre end partiets magtmonopol

Ved partikongressen i juli 1990 opstod der konflikter i partiet, med 'hard-liners' som ønskede en tilbagevenden til det gamle, og en gruppe, ledet af Yeltsin, som ønskede hurtigere reformer. Gorbatsjov var i en midterposition i denne magtkamp, hvor reformspørgsmålet var det redskab, som brugtes i konflikten. Gorbatsjov kunne ikke overvinde modstanden imod ham, fordi han havde undergravet sin naturlige magtbase ved at svække partiet, og fordi han var nødt til at tillade TV-transmission af partikongressen (DPJ:366 f).

Økonomiske reformer og opgivelsen af repression:

Gorbatsjovs tidlige reformer (imod korruption, ineffektivitet og alkoholisme) var repressive og ineffektive, fordi forbud blot blev udnyttet af de, som skulle håndhæve dem, til at kræve bestikkelse eller konfiskere varerne; da SUKP's ledelse ikke forstod, at det var *systemet*, som var problemet, fortsatte de i stedet de frugtesløse reformer og forsøget på at finde de "rette personer" til at gennemføre reformerne. Gorbatsjov troede fejlagtigt, at det kommunistiske system kunne eksistere uden undertrykkelsesmekanismer, og at Sovjetunionen kunne hænge sammen uden centralmagts undertrykkelse, men i hans forsøg på at skabe en retsstat blev han fanget i et dilemma: Lovløshed betød en fiasko for hans politik, men en retsstat var ødelæggende for kommunismen; blandingen af reform og totalitarisme skabte totalt kaos (DPJ:366)

Da USSR's befolkning efter Østblokkens løsrivelse så, at ledelsen ikke var villig til at bruge magt for at fastholde det tidligere emperium, sluttede de, at den var uvillig til at anvende massiv undertrykkelse på hjemmefronten; kun en reaktivering af Gulag-lejrene ville have reddet staten efter 1989.

Efter 1917 havde partistaten røvet alting, både offentligt og privat. Da de økonomiske reformer tillod joint ventures og privat virksomhed og ansættelse, startede den omvendte proces, hvor private tog statens ejendom tilbage; Sovjetunionen blev et paradis for de modige og skrupelløse, som systematisk plyndrede dens resurser og produktion. I 1989 fandtes der både en aktiebørs og kommercielle banker og private selskaber i et uautoriseret samarbejde mellem 'entreprenører' og parti/stats-funktionærer, som malkede staten for penge på en gigantisk skala. Hæren solgte sine våben og engagerede sig i sortbørshandel, statsvirksomhedernes direktører arrangerede deres egen overtagelse af dem ved ulovlige midler, og millioner af tons olie og 1/3 – 2/3 af den sovjetiske eksport af sjældne mineraler blev eksporteret illegalt af private osv. osv. 1/3 af den gæld, som USSR oparbejdede under Gorbatsjov bestod af penge, som simpelt hen blev stjålet; milliarder af rubler blev overført til udenlandske konti, og 1000 – 2000 tons af *nationalbankens guldreserver* blev solgt (DPJ:381 f).

Kommunismen havde skabt en herskende klasse af nådesløse rovdyr, nomenklaturaen, magteliten, mafiaen og private entreprenører, indoktrineret til at tro, at svindel og kaos var fremmende for deres klasseinteresser. Så snart de var fri af kontrollen fra det politiske system, som rev sig selv i stykker i interne magtkampe, plyndrede de Sovjetunionen for alt (DPJ:386).

Det kommunistiske systems natur og svagheder:

Iflg. DPJ var kommunismen (på trods af dens bekendelse til marxismen) ikke forskellig fra, men blot en særlig ondskabsfuld og destruktiv version af det historiske russiske despoti (DPJ:437)

DPJ beskriver detaljeret umenneskeligheden, håbløsheden og destruktiviteten i det sovjetiske system, illustreret ved mange eksempler, interviews og beretninger. Han mener, at nomenklatura-systemet forhindrede enhver form for kreativitet og nyskabelse, og at det planøkonomiske system var ekstremt bureaukratisk, ineffektivt og uproduktivt, bl.a. fordi der manglede klare retningslinier for, hvem der havde beslutningskompetencen for hvad (DPJ: 50 f). Groft sagt beskriver han SUKP¹³ som en mafia (med tilhørende interne magtkampe) med en særlig ideologi og kommunistiske karakteristika¹⁴, som udbytter og undertrykker resten af befolkningen, hævet over loven, og med kontrol over både hæren og statsadministrationen. KGB, derimod, var en magtfaktor i sig selv, som kun delvis var under partiets kontrol (DPJ:45 ff). Korruption (både i partiet, og udenfor, hvor folk manglede enhver tiltro til partiet eller statsideologien) var en integreret del af systemet på alle niveauer, og strakte sig fra funktionærer, som krævede bestikkelse for adgang til uddannelsesinstitutioner osv. over direktører, som stjal fra deres egen fabrik, til ansatte i ministerierne, som malkede statsbudgettet for penge til industrikomplekser, som kun eksisterede på papiret. Tyveri af den ”fælles ejendom” var almindeligt og accepteret som en nødvendighed for at overleve. Hele systemet var gennemvævet af løgn og svindel, inklusive de officielle statistikker, som brugtes i styringen af økonomien, og sovjetisk politik (også under Gorbatsjov) bestod mere af personlige ambitioner og selvisk motiverede magtkampe end af ideologiske konflikter (DPJ:90 f, 378 f). Han synes at mene, at sovjetkommunismen burde bryde sammen pga. dens umenneskelighed og destruktivitet, men at systemet var så stærkt udadtil (militært) og indadtil (pga. KBG's repression), at det alligevel fortsatte med at eksistere, men kun pga. repressionen. Enhver form for reform kunne ikke undgå at underminere partiets magt. ”Communism as such was not susceptible to reform. The attempt at reform was destruction enough. If you pull out a single brick, then the whole edifice collapses” (DPJ:29 ff). Det eneste, som kunne skabe et sammenbrud, var en indre konflikt i systemet mellem magtblokke, som ødelagde hinanden. Gennem en usandsynlig række af tiltag og ordrer, som Gorbatsjov pressede igennem på tilfældig vis, skabte han en kamp mellem forskellige fraktioner i partiet, som ikke kunne holdes nede, og som almindelige mennesker kunne se og deltage i. Kun magtanvendelse kunne have stoppet den, men på det tidspunkt, hvor det blev forsøgt ved augustkupper i 1991, var det totalitære system allerede så svækket, at det var umuligt at genindføre (DPJ:58 f.,433)

Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud:

13 Specielt partitoppen, eller de ca. 750.000 medlemmer af nomenklaturaen

14 En ideologi, som hovedparten ikke troede på, men som de fastholdt, fordi den er nødvendig for at bevare magten (DPJ:32)

Utilstrækkelig repression og glasnost og perestrojka's indflydelse på nationalismen

Moskvas forsøg på med vold at skabe en "sovjetisk" identitet styrkede bare folks etnisk-nationale eller religiøse tilhørsforhold, og glasnost og perestrojka nedbrød dette hykleri. Folkefronterne, som synes at være undfanget som støtter for perestrojka og som kontrollerede udtryk for nationalismen, blev overtaget af nationalisterne; og partiet blev tvunget til at vælge mellem repression eller national selvbestemmelse (DPJ:132) Det var kun ren brutalitet, maskeret som 'klassekamp', som undertrykte det had og den modvilje, som fandtes pga. den sovjetiske besættelse af Østeuropa og de baltiske lande, og de nationale og etniske konflikter i selve Sovjetunionen. Da Gorbatsjov opgav klassekampsideologien, som retfærdiggjorde undertrykkelsen, blev hadet og modviljen udløst. Han holdt sig ikke tilbage fra at bruge dødelig vold for at undertrykke nationale oprør, men han syntes at skamme sig over det, og jo mere han lattede repressionen og promoverede perestrojka, jo mere ødelagde han emperiet og sin egen magtposition (DPJ:106 f).

DPJ er uforstående over for, hvorfor Gorbatsjov valgte at ændre den sovjetiske udenrigspolitik og opgive Brezhnev-doktrinen, men Østeuropas løsrivelse og de kommunistiske regimers sammenbrud her fandt sted som et resultat af internt pres i befolkningen, opmuntret af Gorbatsjovs hjemlige reformer og hans og Shevardnadzes afvisning af at bruge militærmagt for at fastholde de kommunistiske regimer (DPJ:194 ff).

Magtkampe:

Efter at Yeltsin i marts 1990 blev valgt som medlem af det nye parlament i den russiske republik¹⁵ parlament, og senere til republikkens præsident, opstod en magtkamp mellem to præsidenter, parlamenter og regeringer i det samme land og den samme hovedstad. Yeltsin søgte at blokere Gorbatsjovs unionspolitik og førte en "lovkrig" imod ham ved at brugte det russiske parlament til at erklære suverænitet og give russiske love forrang for unionslove, og han tilbageholdt 2/3 af de penge, som Rusland skyldte til unionsbudgettet. For Yeltsin og Gorbatsjov var kampen om Sovjetunionen, Rusland, partiet, nationalisme, kommunisme, det frie marked og den kolde krig midler til at fremme deres personlige ambitioner, og ved at følge de baltiske staters eksempel og fokusere på en russisk identitet på bekostning af Sovjetunionen var Yeltsin (pga. Ruslands størrelse) i stand til at tiltvinge sig magten over statsapparatet (DPJ:368 f).

Magtkampen mellem republikkerne og centralmagten kom til udtryk ved forhandlingerne om en ny unionstraktat i begyndelsen af 1991. Gorbatsjov måtte sande, at centralregeringen havde mistet magten til at påtvinge republikkerne sin vilje, fordi han havde undergravet partidiktaturet og sin egen magt og autoritet og ikke kunne stoppe republikkerne med militærmagt. Forhandlingerne førte til en meget uklar unionstraktat, hvor USSR afgav det meste af sin autoritet til republikkerne, men fortsatte med at være ansvarlig for udenrigspolitikken, forsvaret og budgettet (DPJ:404 f).

15 Fremover blot Rusland

Hæren følte sig truet af Gorbatsjovs reformer, tabet af Østeuropa og nedrustningstraktaterne, og magtoverførslen fra unionen til republikkerne truede selve hærens eksistens; hvis republikkerne fik deres egen hær, hvad ville der så ske med den Røde Hær? Uden et centralt sovjetisk budget ville militærudgifterne falde eller helt forsvinde, og det militær-industrielle kompleks kunne falde sammen. Lederne af august-kuppet var hovedsageligt fra militæret eller det militær-industrielle kompleks, og de gennemførte kupet for at forhindre underskrivelsen af den nye traktat. De satte Gorbatsjov under husarrest og afskar ham fra omverdenen, mens de overtog kontrollen med regeringen og medierne, men da hæren nægtede at storme det russiske parlament, hvor Yeltsin og hans tilhængere, støttet af 20.000 - 100.000 moskovitter holdt stand, brød kupet sammen (DPJ:406 ff). Under kupet lykkedes det Yeltsin at vinde støtte blandt størstedelen af hæren og KGB, hvorved han vandt magtkampen med Gorbatsjov, ligesom kupet afgjorde magtkampen mellem centeret og periferien til periferiens fordel (DPJ:431). De embedsmænd og den del af hæren og KGB, som var villige til at bruge magt for at forsvare unionen og den sovjetiske ideologi, havde støttet kupet og var nu miskrediterede. Nogle af dem blev sigtet for forræderi, og de blev fjernet fra deres poster, så Gorbatsjov havde nu ingen støtter i militæret eller KGB. Han fratrådte posten som generalsekretær, nationaliserede partiets ejendom og afskedigede Centralkomiteen, mens Yeltsin overtog de tidligere unionsministerier, opløste USSR's parlament og centraladministration, forbød SUKP og beskrev kommunisterne som kriminelle¹⁶. Yeltsin havde opnået absolut magt ved at foregive at følge en uafhængigheds- og demokratiseringspolitik i Rusland, og kunne derfor ikke nægte de andre republikers præsidenter i at gøre det samme, så han anerkendte Estlands uafhængighed. Kort efter erklærede de andre republikker også uafhængighed, hvilket blev bekræftet med over 90% flertal ved de efterfølgende folkeafstemninger. Dødsstødet for USSR kom den 1. december 1991, hvor Ukraine stemte for uafhængighed. En uge senere mødtes præsidenterne for Rusland, Ukraine og Hviderusland og underskrev en erklæring om, at CIS¹⁷ havde erstattet USSR; de andre republikker kunne melde sig ind i fællesskabet, hvis de ønskede det. Herefter fratrådte Gorbatsjov d. 25. december præsidentposten (DPJ:429 f).

Diskussion og kritik af DPJ's forklaring på sammenbruddet:

DPJ forklarer Gorbatsjovs økonomiske reformer med ønsket om at løse de økonomiske problemer, så USSR kunne fastholde sin supermagtstatus; både glasnost og (skin)demokratiseringen havde samme sigte, men havde de utilsigtede følger at svække partiet og Gorbatsjovs magtposition.

Sovjetkommunismens sammenbrud forklares med en indre magtkamp, som svækkede partiet og den repression, som var nødvendig for at bevare partiets magt og kontrol med samfundet, mens Sovjetunionens sammenbrud også fulgte af Gorbatsjovs manglende evne eller vilje til at anvende den nødvendige repression, kombineret med en magtkamp med Yeltsin, som sidstnævnte vandt efter

¹⁶ DPJ beskriver herefter Yeltsin som en typisk magtbegærlig kommunist, et produkt af partiet og Sovjetunionen.

¹⁷ Commonwealth of Independent States

augustkuppet, hvorved periferien fik styrke til at løsrive sig fra centralmagten. Hvis man accepterer det præmis, at partiets magt kun kunne bevares vha. repression, er konklusionen om sovjetkommunismens sammenbrud logisk og troværdig, og tilsvarende med unionens sammenbrud, hvor Gorbatsjov – og kupmagerne – var ude af stand til at forhindre republikkerne i at løsrive sig pga. ambitionerne hos deres ledere. Samspeilet mellem de forskellige faktorer i kommunismens sammenbrud er klart; de tjener alle til at svække partiets og Gorbatsjovs magt, og en faktor vejer tungest, nemlig svækkelsen af repressionen; for Sovjetunionens sammenbrud er det afgørende, at Yeltsin vinder magtkampen.

Forklaringen er altså logisk sammenhængende, men jeg synes bestemt ikke den er fordomsfri eller forholder sig tilstrækkeligt undersøgende til begivenhederne; det er den samme svaghed, som går igen overalt, nemlig DPJ's opfattelse af sovjetkommunismens ”karakteren” og de politiske topfigurer i systemet.

For det første beskriver DPJ reform af sovjetkommunismen som en umulighed: Systemet måtte nødvendigvis bryde sammen, hvis man forsøgte at reformere det¹⁸. Dette modsiges dels af Sovjetunionens historie – både Lenin, Krustjov og Andropov forsøgte sig med reformer – med skiftende succes (Rosenfeldt bd. 3:48f, 147 ff), dels af Kinas eksempel, hvor man gennemførte en økonomisk reform uden at demokratisere eller lette kontrollen med massemedierne. Det ”kommunistiske” system i Kina eksisterer endnu (selvom jeg sætter det i anførelsestegn), og det er stadig autoritært og undertrykkende, to af de egenskaber, som for DPJ mest karakteriserer kommunistiske regimer, da ideologien i virkeligheden var et skalkeskjul. Jeg er på sin vis enig med DPJ i, at repression (og propaganda m.m.) var en forudsætning for systemets og unionens eksistens (i den *oprindelige* form), men om reformer ville få sovjetkommunismen til at *bryde sammen*, må afhænge af deres art og omfang.

DPJ's opfattelse af det sovjetiske system og de sovjetiske topfigurer er en anden svaghed: De beskrives alle som ambitiøse og hensynsløse, hvorfor han konsekvent tolker deres handlinger som et resultat af ærgerrighed og magtbegær. SUKP fungerer som en mafia, og partisystemet er domineret af en særlig ondskabsfuld udgave af Darwins lov, som skaber hensynsløse rovdyr. Jeg accepterer, at personlige ambitioner og kamp om *personlig* magt spillede en (vis, stor?) rolle i de politiske kampe, som fandt sted under Gorbatsjov, men DPJ's beskrivelse af hele processen som en magtkamp, hvor politiske ideer er underordnet ønsket om personlig magt er ikke troværdig. Det sovjetiske samfund portrætteres som så gennemgribende ondt og destruktivt, at det bliver en karikatur, og DPJ kan derfor ikke forestille sig, at der kunne findes en *ægte idealisme* blandt nogle af kommunisterne, eller at en del af dem faktisk ønskede en retsstat, et mere menneskeligt samfund, nedrustning osv.¹⁹ Dette syn skaber et paradoks: Hvordan

18 DPJ's holdninger svarer således til Tallbergs definition af de essentialistiske forklaringer, idet han også mener, at systemet ikke *kunne* forandres, og at det var *dømt* til at bryde sammen.

19 Hvor Ligachev ellers alle andre steder beskrives som en troende (men hæderlig, dvs. ikke voldelig eller korrupt) kommunist, og Gorbatsjov af Matlock og Brown beskrives som en udpræget humanist, som ønskede en retsstat i Sovjetunionen og i løbet af sin embedsperiode udviklede socialdemokratiske synspunkter. DPJ kan kun fastholde billedet af G. som en traditionel, magtsyg kommunist ved at sige, at G. lyver om sine intentioner (f.eks. ved sin tale i FN) eller efterrationaliserer for at retfærdiggøre sine egne handlinger, hvilket han da også gør i kommentarerne til det ultrakorte

kunne en mand som Gorbatsjov²⁰, som har behov for at legitimere sit styre ved at oprette et ”skin-demokrati” og skammer sig over at bruge vold, og som var så dum, at han ødelagde sin magtbase i partiet, militæret og KGB og uddelegerede magt til befolkningen og periferien i republikkerne overhovedet komme til tops i systemet?

Samme svaghed viser sig i DPJ's forståelse af årsagen til Gorbatsjovs reformer: Fordi personlig magt a priori var Gorbatsjovs mål, kan hans økonomiske reformer kun være dikteret af ønsket om at rehabilitere USSR som supermagt; glasnost kan kun forklares som en støtte hertil, og de demokratiske former kun som skalkeskjul; at alle 3 virkede stik imod hensigten, må tilskrives dumhed eller mangel på overblik (DPJ:5f). Dette er højst utroværdigt, og modsiges både af Gorbatsjovs udtalelser under og efter hans embedsperiode, og af Matlocks og Browns langt mere indgående beskrivelser af Gorbatsjov som person.

Endelig har DPJ's fremstilling den svaghed, at den er uden litteraturreferencer. Han har tydeligvis selv rejst en del i Sovjetunionen og hans diskussion af de forskellige holdninger til Sovjetunionen, kommunismen og den kolde krig viser, at han har læst meget om landet, men hvis han havde brugt nogle af de erindringsbøger, som er positive over for Gorbatsjov (f.eks. Grachevs og Gorbatsjovs egne) og diskuteret med dem, ville hans fremstilling have vundet i troværdighed, og måske være blevet mindre tendentiøs.

Politiske holdningers indflydelse på fremstillingen:

DPJ's politiske holdninger, især hans rabiate anti-kommunisme, kommer altså klart til udtryk i hans forklaringer, som efter min mening er fordrejede og delvist urealistiske; som nævnt ovenfor synes den også at vise sig i fravalget af visse kilder, og i hvert fald i fortolkningerne af deres udsagn.

Et eklatant eksempel på bias er DPJ's forståelse af sovjetisk udenrigspolitik: Udstationering af kernevåben i Europa stabiliserede en væbnet fred ved at umuliggøre et sovjetisk panserangreb. Herefter blev USSR's strategi at løsrive Vesttyskland fra NATO ved at love tysk genforening på betingelse af neutralitet. Hvis dette lykkedes, ville de amerikanske baser med deres kernevåben blive lukket, NATO ville falde sammen, og så ville resten af Europa herefter *med sikkerhed* være blevet neutraliseret og sovjetiseret (DPJ:71). DPJ er også uforstående over for Gorbatsjovs opgivelse af Brezhnev-doktrinen, som var stik imod Gorbatsjovs formodede magtbegær og den sovjetiske imperialisme; han afviser eksplicit, at det skete pga. et ydre pres (DPJ:106 f).

Bogens hovedbudskab og politiske agenda viser sig derved at være, at den sovjetiske kommunisme var aggressiv, brutal og umenneskelig, og de mennesker i Vesten, som støttede den, led under en farlig

interview med Gorbatsjov (DPJ:5 f, 107) Et andet problem er, hvordan den umenneskelige osv. kommunisme var i stand til at finde tilhængere uden for Sovjetunionen? DPJ's svar ville selvfølgelig være, at de (i kontrast til hans egen overlegne indsigt) var fulde af illusioner (DPJ:71 f). Alternativt kan man mene, at kommunisme ikke per definition er lig med undertrykkelse, ensretning og 'afgrundsdyb fornedrelse, men at den også indeholdt værdifulde aspekter, som tiltrak folk i Vesten.

20 Der som SUKP's generalsekretær skulle være ”the embodiment of despotism” (DPJ:55)

illusion. Den sovjetiske imperialisme kunne kun standes gennem truslen om eller anvendelsen af militærmagt, og de politikere, som ikke forstod dette, tjente i virkeligheden dens ærinde (DPJ:71 f).

DPJ's bias imod kommunismen er dog på nogle punkter en styrke i forhold til de meget civiliserede fremstillinger hos Matlock og Brown, fordi han udpensler og udstiller problemerne. Det gælder både hans brug af *vranyo*²¹ som forklaring på mange af modsigelserne og løgnene i det sovjetiske system, og hans beskrivelse af det økonomiske sammenbrud, hvor hans syn på SUKP som en mafia, og repression som det eneste, som afholdt folk fra plyndre landets resurser og omdanne det til privatejendom giver en god forklaring på den økonomiske nedgang efter 1991, og på den politiske og økonomiske situation i Rusland efter Gorbatsjovs fratrædelse. Selvom jeg synes beskrivelsen er karikeret (magteliten er hensynsløse rovdyr osv.), så svarer beskrivelsen af korruptionen og den systematiske og for så vidt velorganiserede, men ulovlige, udplynning af landet og embedsmændenes, direktørernes osv. omdannelse af statsejendommen til privat ejendom godt til mit eget billede af, hvad der må have fundet sted. Særligt illustrerende er Ryzhkovs²² (angivelige) udtalelse (efter han blev direktør i en privat bank) om, at han havde besluttet sig for ikke længere at lade sig ydmyge ved at forblive fattig (DPJ:383), og interviewet med Valentin Pavlov²³, som viser, at han selv havde mulighed for at tilegne sig enorme beløb (DPJ:416); dette er den samme Pavlov, som over for Matlock indrømmer, at han spekulerer med nationalbankens penge på det sorte marked (Matlock:464 f).

Kapitel 2

Et moderat højreorienteret (republikansk) synspunkt – Jack F. Matlock

Jack F. Matlock er valgt som eksponent for et moderat højreorienteret synspunkt. Matlock arbejdede for Reagan-regeringen som rådgiver og ambassadør (poster, som han næppe kunne have uden at være medlem af det republikanske parti), men adskiller sig fra den republikanske højrefløj ved en meget mere positiv vurdering af Gorbatsjov, og ved at tillægge indre faktorer (og ikke Reagans konfrontationspolitik) den største betydning for Sovjetunionens sammenbrud; faktisk skriver han, at Reagan overhovedet ikke forsøgte at fremme sammenbruddet af den sovjetiske kommunisme (Matlock:670).

Præsentation af bogen

Matlock starter sin bog med at stille de spørgsmål, som greb ham, da han kort efter sin hjemkomst til USA, efter næsten 5 års arbejde som USA's ambassadør i Moskva, blev klar over, at USSR endegyldigt

21 En særlig sovjetisk form for løgn eller halve sandheder, som han siger var blevet vanemæssig for folk, som var tvunget til at fremstille sig selv som uskyldige eller "korrekte" over for myndighederne, og som også var typisk for meget af det offentlige liv i USSR (DPJ:26 – og andetsteds i bogen)

22 Som var leder af ministerrådet (formel statschef) i det meste af Gorbatsjovs embedsperiode, og hovedansvarlig for gennemførelsen af hans økonomiske politik

23 Ryzhkovs finansminister, som overtog posten som leder af ministerrådet efter hans fratrædelse.

var blevet opløst²⁴: Hvordan kunne det gå til, at den tidligere så magtfulde sovjetiske stat opløste sig selv? Hvorfor skete det i slutningen af 1991, og ikke år senere – eller måneder tidligere? Hvilke afgørende begivenheder havde forårsaget det? Havde der været andre udviklingsmuligheder? Kunne det sovjetiske system have forandret sig, så det havde været i stand til at fortsætte i årtier fremefter? (Matlock:6 f). Det er sådanne spørgsmål, som Matlock sætter sig for at besvare i sin 836 sider lange bog, og hans konklusioner præsenteres i kapitel 23, underbygget af de detaljerede observationer og beskrivelser fra de tidligere kapitler, hvor Matlock beskriver Sovjetunionens historie fra Gorbatsjovs magtovertagelse til hans fratrædelse som præsident på baggrund af sin egen research, og nok så vigtigt, sine egne erfaringer med vigtige politiske figurer, inklusive Reagan, Bush, Gorbatsjov og Yeltsin.

Årsagerne til sovjetkommunismens sammenbrud

Årsagerne til Gorbatsjovs reformer:

Matlock mener, at Gorbatsjovs motiv for at igangsætte sine reformer var et ønske om at forbedre levevilkårene i USSR. Han ønskede både at forbedre den økonomiske situation, og at indføre større frihed, åbenhed og demokrati i landet; samtidig ønskede han afspænding i forhold til USA og Vesten. Gorbatsjov blev tilskyndet til sine reformer både af sin egen forståelse af situationen i hans hjemland, og af pres fra Reagan-administrationen. Hans forståelse af behovet for reformer udviklede sig undervejs i processen; hvor han fra starten ønskede en slags ”kommunisme med et menneskeligt ansigt”, blev han gradvist mere socialdemokratisk, og ønskede at indføre en form for markedsøkonomi, samtidig med at han ville opgive og svække SUKP, som han kom til at se som den største forhindring for vellykkede økonomiske og demokratiske reformer (Matlock:648 ff).

Ideologiske faktorer:

Matlock skriver, at sovjetkommunismen og det sovjetiske regime var dødsdømt fra starten, fordi det byggede på en fejlopfattelse af menneskets natur; det var kun eksistensen af en politistat, som kunne isolere samfundet fra resten af verden, som tillod det at overleve i årtier. Den marxistiske klassekampsideologi²⁵ fungerede som retfærdiggørelse af det påtvungne regime og gav det både ydre og indre fjender; den var også årsag til den kolde krig, som naturnødvendigt måtte fortsætte, så længe der var magtfulde lande, der ikke var under sovjetisk kontrol, eller indtil Sovjetunionen opgav ideologien. Da dette skete, undermineredes derfor både det kommunistiske styre og den kolde krig.

24 Ved Gorbatsjovs fratrædelse som præsident for USSR, 25. december 1991.

25 Matlock beskriver den sovjetiske udgave heraf som proletariatets kamp med (og sejr) over bourgeoisiet og etablering af proletariatets diktatur, og senere udbredelse af kommunismen over hele jorden. Da SUKP var proletariatets eneste autoriserede repræsentant, var det SUKP som skulle føre denne (internationale) klassekamp til ende og udbrede kommunismen globalt; alliancer eller samarbejdsaftaler med ikke-kommunistiske lande var derfor kun midlertidige, og ville blive opgivet, når det gav taktiske fordele. Ideologien fungerede bl.a. som retfærdiggørelse af assistance til revolutioner i 3. verdens lande og af invasionen i Afghanistan (Matlock:143).

Økonomiske faktorer:

Ved Gorbatsjovs magtovertagelse virkede det politiske system fastlåst og uforanderligt, men den sovjetiske økonomi var tydeligvis under pres, og det var klart, at den ikke kunne konkurrere med de vestlige økonomier, og (hvis ikke der fandt reformer sted) ville sakke mere og mere bagud. Dette ville med sikkerhed skabe voldsomme sociale og politiske spændinger, men alligevel kunne man forvente, at systemet kunne overleve i mange årtier endnu (Matlock:648 f.)

Moskvas økonomiske politik og den sovjetiske planøkonomi (før Gorbatsjov) var uhyre ineffektiv og skabte enorme miljøproblemer, og modstand mod centralmagten i republikkerne (Matlock:41 f). Under Gorbatsjovs regeringsperiode forværredes Sovjetunionens økonomi drastisk, og årsagen hertil var dels Gorbatsjovs mislykkede økonomiske reformpolitik²⁶, dels at hans reforminitiativer blev modarbejdet både af partiet og af statsadministrationen (Matlock:253 f.,399-420,473 f., 547 f). Den nærmest katastrofale økonomiske situation miskrediterede både SUKP, statsapparatet og Gorbatsjov og skabte – forstærket af andre faktorer, især glasnost – voldsom modstand i store dele af befolkningen imod dem (Matlock:253,424,435 ff .,447 f., 498 ff).

Glasnost og USA's og Vestens betydning:

Reagan-administrationen havde ingen plan for en nedbrydelse af det sovjetiske kommunistiske system, da de vidste, at USA ikke kunne nedbryde regimet udefra, og direkte forsøg herpå blot ville styrke det.

Reagan forsøgte ikke at påtvinge USSR en bestemt politisk struktur, men støttede en udvikling i retning af demokratisering, respekt for menneskerettighederne og mere information, fordi han mente, at regimets aggressive tendenser bedst kunne standses gennem pres fra oplyste sovjetborgere.

USA og andre demokratiske lande var dog en vigtig faktor for sammenbruddet af det kommunistiske system, fordi friheden og den højere levestandard i disse, var i stærk kontrast til ufriheden og fattigdommen i USSR, og da sovjetborgerne (bl.a. pga. glasnost) fik kendskab til den virkelige situation i Vesten, forsvandt deres støtte til det kommunistiske system. Glasnost havde en voldsom effekt mht. at svække og undergrave partiets magt og opbakningen til det kommunistiske system, bl.a. gennem TV-dækning af parlamentsdebatter, gennem offentliggørelse af beskrivelser af regimets forbrydelser under Stalin, og gennem den offentlige kritik og debat vedr. sovjetsamfundets problemer (Matlock:101-106, 127 f,156 f,208 f,283-288,478 f).

Demokratisering:

Det var Gorbatsjovs demokratiske initiativer²⁷ fra 1988-1990, der svækkede partiets kontrol og

²⁶ Han var for længe om at indføre markedsorienterede reformer, og ikke radikal nok i gennemførslen af dem, og han havde for stor tiltro til statsapparatets evne til at gennemføre dem; i virkeligheden var statsapparatet den største hindring for reformerne

²⁷ Som indførte retsstatsprincipper efter vestlig model, en form for direkte valg til partiposterne i hele landet, og svækkede partiets magt og overførte meget af den til statsorganerne. Gorbatsjov fik også gennemført oprettelsen et nyt sovjetisk parlament ved (delvis) direkte almindelige valg, 2 kamre og (reel) lovgivende magt, og en parlamentsformand (regeringsleder), som skulle vælges af parlamentet. Det var Gorbatsjov, som blev parlamentsformand, og denne post blev

muliggjorde den politiske opposition, der underminerede og til sidst fjernede SUKP's magtmonopol. Gennemførslen af reformerne var vanskelige, fordi SUKP's "partibosser" var imod dem, og han var derfor nødt til at være taktisk og bruge list og overtalelse. Gorbatsjov arbejdede hele tiden for demokratisering, og gav kun efter for SUKP's snævre partiinteresser for at undgå at blive fjernet fra magten, før han kunne nå at gennemføre sine reformer; selv under voldsomt pres afstod han konsekvent fra at bruge magt for at bevare sin (eller SUKP's) position.

Efter august-kuppet var SUKP så miskrediteret, at Gorbatsjov måtte forlade det og suspendere dets aktiviteter, hvorefter Yeltsin forbød det (Matlock:656 ff).

Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud:

USSR var i praksis et emperium, men i teorien (iflg. forfatningen) en frivillig union af selvstændige republikker. Gorbatsjovs forsøgte at forvandle det påtvungne regime til en stat, som var baseret på samtykke fra befolkningen; da det mislykkedes, brød staten sammen. Det er den korte udgave; for at yde hans forklaring retfærdighed, må jeg først beskrive årsagerne til republikkernes *løsrivelse* sig fra USSR, dernæst hans forklaring på, hvorfor Gorbatsjovs bestræbelser på skabe en ny unionstraktat mislykkedes.

Republikkernes løsrivelse:

Republikkernes løsrivelse blev *mulig* pga. Gorbatsjovs politiske reformer, som tillod dannelsen af folkelige, politiske bevægelser og betød, at centralregeringen i højere grad rettede sig efter forfatningen og de skrevne love, og at de enkelte republikkers parlamenter²⁸ fik mere reel magt. Repressionen lettedes, og glasnost gjorde det muligt at udtrykke divergerende synspunkter, også nationalistiske. Kombineret med opgivelsen af Brezhnev-doktrinen og Østeuropas løsrivelse, gav dette håb til de nationalister, som ønskede løsrivelse (Matlock:156f, 166)

Ønsket om løsrivelse opstod af forskellige årsager: Folkestemningen i de baltiske republikker var imod medlemskab af USSR, fordi de følte sig mere tilknyttet til Skandinavien, havde en stærk nationalfølelse og følte sig truet af immigrationen af etniske russere, fordi de var selvstændige stater, som med militærmagt var blevet indlemmet i USSR, og fordi befolkningen ønskede hurtigere reformer, end Gorbatsjov/SUKP kunne/ville tillade (Matlock:232 f).

I Kaukasus-området spillede etniske konflikter en meget stor rolle. Både Armenien og Georgien havde tidligere været selvstændige stater, og befolkningen havde stærke nationale følelser. Georgierne ønskede i begyndelsen mere selvstændighed fra Moskva, og afvisning af kravet om selvstændighed fra etniske enklaver *inden* Georgien, men pga. massakren i Tbilisi²⁹, skiftede stemningen til at ønske om total

senere omdannet til en præsidentpost, som Gorbatsjov også fik; dermed skabte han sig en magtbase uden for SUKP. Endelig lykkedes det ham at indføre et fler-partisystem og at få fjernet paragraf 6 i den sovjetiske forfatning, der garanterede partiets ledende rolle i samfundet (Matlock:122 ff, 315 ff).

28 Øverste sovjetter; det var disse, som erklærede suverænitet og uafhængighed.

29 Hvor sikkerhedstropper spredte en fredelig demonstration ved brug af giftgas og spader(!), hvilket resulterede i mindst 19 dødsofre.

uafhængighed (Matlock:238). I Armenien og Azerbajdjan var den indbyrdes kamp (som udviklede sig til en reel væbnet konflikt) om herredømmet over Nagorny-Karabakh provinsen (en armensk enklave i Azerbajdjan) den afgørende faktor for ønsket om løsrivelse, fordi den forstærkede nationalismen i begge republikker abnormt, og fordi befolkningen blev forbitret imod centralregeringen, som ikke kunne/ville give efter for republikkernes modstridende krav³⁰ (Matlock:300 ff).

I andre republikker opstod ønsket om selvstændighed først senere, f.eks. ønskede Uzbekistan, Turkmenistan og Tadjikistan løsrivelse, fordi de (konservative) kommunistiske ledere i disse republikker var modstandere af perestrojka, som ville løsne deres greb om økonomien og det politiske system (Matlock:396,611). Hverken i Kazakhstan eller i Hviderusland var der stærke ønsker om løsrivelse; Kazakhstan havde næsten 40% russiske indbyggere, og republikkens leder, Nazarbayev, var Gorbatsjovs stærkeste støtte ved udarbejdelsen af unionstraktaten. Hviderusland erklærede sig selvstændigt, fordi den kommunistiske ledelse her havde støttet august-kuppet, og kun på denne måde kunne forhindre en kritisk undersøgelse af deres aktiviteter i den forbindelse (Matlock:608 f).

I Ukraine var der længe en konflikt mellem en reformvenlig, nationalistisk bevægelse (som ønskede løsrivelse), og det konservative kommunistparti (som ville forblive i unionen), men da kommunisterne i sommeren 1991 følte sig truet af centralregeringens økonomiske reformer og ønskede kontrol med (unionens) statsejede virksomheder i Ukraine, sluttede begge grupper sig sammen om kravet om selvstændighed (Matlock:569 ff).

Ruslands suverænitetserklæring (i juni 1990; republikken erklærede sig aldrig selvstændig) stillede Rusland stærkere overfor unionsregeringen og var en del af magtkampen imellem dem, og imellem Yeltsin og Gorbatsjov. Yeltsins og hans reformvenlige støtter ønskede hurtigere og mere markedsorienterede reformer, end Gorbatsjov tillod. Den russiske suverænitetserklæring pressede også de andre republikker til at erklære sig suveræne for at opnå de samme ”rettigheder” som Rusland i forhandlingerne om en ny unionstraktat (Matlock:372 ff, 403 f, 416 f, 616 f).

Herudover havde republikkerne nogle generelle fordele ved løsrivelse fra centralregeringen. De kunne undgå (eller accelerere) centralregeringens reformer og fejlslagne økonomiske politik, og de lokale politiske eliter fik mere politisk og økonomisk magt og kontrol med virksomheder, fabrikker osv. (som jo var ejet af unionen) på deres eget territorium. Det fejlslagne august-kup i 1991 styrkede ønsket om løsrivelse i de ”reformvenlige” republikker, som erklærede sig uafhængige, før et evt. nyt kup kunne bringe de konservative kommunister til magten. Endelig viste Gorbatsjovs accept (efter kuppet) af de baltiske staters løsrivelse, at han ikke kunne fastholde republikkerne i unionen med magt, og uafhængighedserklæringerne fulgte hastigt herefter³¹ (Matlock:396 f, 606 f).

30 Armenien, og indbyggerne i enklaven ville have den indlemmet i Armenien; Azerbajdjan ville beholde den, og begge republikkers parlamenter lovgav om dette og nægtede at adlyde Moskva. Dette, kombineret med en azerbajdjansk massakre på etniske armeniere, og en egentlig magtovertagelse i Azerbajdjan af Azerbajdjans Nationale Front fik Moskva til at sende militæret til Baku og nedkæmpe oprøret.

31 Estland og Letland erklærede uafhængighed *under* kuppet hhv. d. 20 og 21. august, Ukraine og Hviderusland, Moldavien, Azerbajdjan, Uzbekistan og Kirgizstan d. 24 – 31. august, Tadjikistan og Armenien i september og Turkmenistan i oktober; hermed var der kun Rusland og Kazakhstan tilbage i unionen, idet Litauen havde erklæret sig uafhængigt i marts

Hvorfor mislykkedes det at skabe en ny unionstraktat?

Efter augustkuppet deltog 10 republikker (fraværende var de baltiske lande, Georgien og Moldavien) i forhandlingerne om en ny unionstraktat. Der var uenighed om, hvorvidt det nye USSR skulle være en stat (med præsident og parlament), eller blot en løs samarbejdsunion mellem republikkerne; republikkerne ønskede så meget selvstændighed som muligt, og Gorbatsjov ønskede så mange beføjelser til unionsregeringen som muligt.

Den færdige traktat var fuld af modsætninger og uafklarede spørgsmål, men bibeholdt præsidentposten og en stærkt reduceret regering, leder af en premierminister. Unionen fik kontrol over de forenede hærstyrker og atommissiler, og skulle have en Højesteret, en voldgiftsret og en statsanklager, men langt de fleste beføjelser blev uddelegeret til republikkernes regeringer. Men da den skulle underskrives (november 1991) afviste Yeltsin, samt Ukraines og Uzbekistans ledere at underskrive den og krævede en udskydelse, og forhandlingerne brød sammen, og blev ikke reelt genoptaget igen (Matlock:626 f).

Som nævnt var stemningen i Ukraine for eller imod deltagelse i unionen delt, men efter augustkuppet blev kommunistpartiet (som havde støttet unionen) forbudt og kollapsede, og stemningen vendte endegyldigt for uafhængighed. I december 1991 bekræftede en folkeafstemning parlamentets uafhængigheds-erklæring, og den nye præsident, Leonid Kravchuk, gjorde det klart, at han ikke ville acceptere en ny union med centrale regeringsorganer (hvilket var Gorbatsjovs krav). Herefter mødtes han med Yeltsin og Shushkevich (den hviderussiske parlamentsformand), og de tre udformede og underskrev CIS-traktaten, som skabte en føderation uden centrale eller permanente styringsorganer, og helt kontrolleret af republikkerne. Hermed var USSR dødsdømt. De tre republikkers parlamenter ratificerede den og beordrede deres repræsentanter i unionsparlamentet ud, så dette ikke længere var beslutnings-dygtigt (Matlock:630 ff).

Da de øvrige republikker³² blev klar over, at det ikke var muligt at få dannet en union med centrale regeringsorganer, sluttede de sig (med undtagelse af Georgien og de baltiske stater) i stedet til CIS-traktaten, (Matlock:639 f).

Ruslands modstand mod at indgå en ny unionstraktat skyldtes dels, at dette kunne hæmme økonomiske reformer, fordi de andre republikker ville dræne de russiske resurser og modsætte sig hurtige forandringer. Personlige ambitioner spillede også en stor rolle; uden USSR ville de enkelte russiske ministre osv. have langt mere magt og ikke være underlagt den sovjetiske administration, og Rusland kunne overtage unionens administrationsapparat i stedet for at være tvunget til at opbygge sine egne³³. Endelig mener Matlock, at fjendskabet mellem Gorbatsjov og Yeltsin umuliggjorde et samarbejde om unionstraktaten, og at Yeltsin meget vel kan have afvist den simpelt hen for at ødelægge Gorbatsjovs

1990, og Georgien i april 1991; Kazakhstan erklærede uafhængighed d. 16. december.

32 især Nazarbayev, lederen i Kazakhstan, var den stærkeste fortaler blandt republikkerne for en stærk union (Matlock:625)

33 Rusland havde i modsætning til de andre republikker ikke haft sine egne politiske og administrative organer i sovjettiden, men var direkte underlagt unionsadministrationen.

politiske fremtid (Matlock:617 f, 635,653 f). Matlock udpeger dog KGB-chefen Vladimir Kryuchuk som den person, der havde det største ansvar for unionens sammenbrud, fordi han stod bag en konstant misinformation af Gorbatsjov, som fik ham til at undervurdere styrken af de nationalistiske følelser i republikkerne og den folkelige modstand mod SUKP, fordi han støttede militære operationer i republikkerne, som øgede hadet og modstanden imod Moskva, og endelig fordi han organiserede augustkuppet i 1991 (Matlock:665 f).

Diskussion og kritik af Matlocks forklaringer:

Matlocks forklaring af årsagerne til reformerne og sammenbruddet er uhyre præcise, detaljerede og sammensatte, hvilket ikke overrasker, når de findes spredt udover mere end 800 sider; jeg anser dem også for at være troværdige og logisk sammenhængende.

Matlock er konsekvent åben og undersøgende over for årsagerne, og overvejer og diskuterer en lang række mulige forklaringer på sammenbruddet (Matlock:7, 648 ff).

Samspillet mellem de forskellige faktorer diskuteres og beskrives detaljeret. Gorbatsjovs politiske reformer og opgivelsen af klassekampsideologien var den vigtigste årsag til sovjetkommunismens sammenbrud, mens unionens sammenbrud både skyldtes den etnisk betingede modvilje imod centralmagten (og Gorbatsjovs afvisning af at bruge magt for at holde sammen på unionen) og interessekonflikten mellem centrum og periferi i USSR, hvor periferien fik overtaget som følge af augustkuppet og Yeltsins ønske om at ”likvidere” unionen.

Politiske holdningers indflydelse på fremstillingen:

Matlock er efter min mening bemærkelsesværdig åben og ”objektiv” i sine iagttagelser og fremstillinger³⁴. Hans politiske holdning skinner især igennem i hans beskrivelse af begreberne kommunisme og socialisme, som han gør identiske med klassekamps-ideologien, statslig tvang og undertrykkelse og en centralstyret planøkonomi (Matlock:40 f, 648 f, 670), selvom Gorbatsjov jo ifølge Matlocks egen beskrivelse afskaffede klassekamps-ideologien, arbejdede for at reducere den statslige tvang og undertrykkelse og søgte at decentralisere og forvandle planøkonomien, men stadig var tilhænger af den socialistiske idé (Matlock:596, 660). Det virker som om han ikke vil acceptere, at der kan findes mere moderate udgaver af socialisme (specielt den socialdemokratiske), som kan fungere sammen med markedsøkonomi, demokrati og ytringsfrihed (Matlock:559 f, 670). Matlocks politiske ståsted viser sig også i hans holdning til Reagan-administrationens politik³⁵, hvor han argumenterer for, at oprustning og konfrontation forkortede den kolde krig³⁶, mens ”duernes” politik³⁷ ville have forlænget den og øget

34 Det kan måske også forventes af en ekstremt erfaren og højt placeret diplomat.

35 Som han iflg. eget udsagn havde meget stor indflydelse på (Matlock:84 f).

36 Fordi de virkede som et incitament til sovjetisk nedrustning, idet Sovjetunionen tydeligvis ikke kunne vinde rustningskapløbet.

37 stop for atomoprustning og stop for udstationering af Pershing II og krydsermissiler i Vesteuropa som modsvar på SS-20 (NATO's dobbeltbeslutning), evt. ensidig vestlig nedrustning

risikoen for, at de sovjetiske generaler, som troede, at de kunne vinde en atomkrig, faktisk fik skabt en (Matlock:668 f). Skønt Matlock skriver, at Gorbatsjov arbejdede for et mere åbent og demokratisk sovjetisk samfund, fordi *hjemlige* begivenheder havde overbevidst ham om, at det var nødvendigt, så skriver han samtidig, at Reagan-administrationens krav om sammenkædning af nedrustning med demokratiske reformer og respekt for menneskerettighederne medvirkede til opgivelsen af klassekampsideologien som udgangspunkt for den sovjetiske udenrigspolitik, og *tvang* Gorbatsjov til at fremskynde demokratiske reformer, som ellers kunne have været forsinket i årevis, indtil de sovjetiske ledere blev klar over, at en nedsættelse af militærudgifterne ikke var nok til at løse deres dybere problemer (Matlock:668 f). Dette er selvmodsigende, og virker sammen med påstanden om, at ”planen” for afslutningen på den kolde krig blev skrevet i Washington, og næppe kunne være blevet udtænkt i Moskva (Matlock:670), som et forsøg på at kreditere Reagan-administrationen, snarere end Gorbatsjov og hans reformvenlige støtter, for demokratiseringspolitikken og den ændrede sovjetiske udenrigspolitik, hvorved både Reagan og Matlock selv høster flere laurbær.

Matlocks ”agenda” om man vil, er at fremme internationalt samarbejde, demokrati og markedsøkonomi. Skønt hans beskrivelse af sovjetkommunismen ligner essentialisternes, når han siger, at systemet (som skabt af Lenin) var dømt til at gå under, så er han uenig i deres påstand om, at det ikke kunne reformeres, eller at sovjetiske ledere ikke kunne forstå eller ønske, virkelige reformer. Begge påstande modbevises af personer som Gorbatsjov, Shevardnadze og Yakovlev og Yeltsin. At reformforsøget mislykkedes begrunder han også med, at Gorbatsjovs reformer ikke kunne foregå hurtigt nok til at tilfredsstille befolkningen (Matlock:648 f, 670).

Kapitel 3

Et socialdemokratisk synspunkt: Archie Brown

Archie Brown er valgt som eksponent for et moderat venstreorienteret eller socialdemokratisk synspunkt. Jeg har ikke set hans medlemskort til ”Labour”, men hans kritiske bemærkninger om Margaret Thatcher og Reagans udenrigspolitik (Brown (A):226 f, 243), og hans sympati for de europæiske socialdemokrater som Helmut Schmidt og Felipe Gonzales, samt for Gorbatsjovs overtagelse af socialdemokratiske synspunkter indikerer, at hans personlige holdninger ligger i samme retning.

Archie Brown er prof. emeritus ved Oxford University, tidl. professor i politik ved St. Anthony's College's russiske og østeuropæiske center. Han er specialist i sovjetisk/russisk historie og politik og har skrevet en lang række bøger herom, hvoraf jeg bruger ”The Gorbachev Factor”, og ”Seven Years that changed the world”, som fokuserer på udviklingen i Sovjetunionen 1985-1991.

”The Gorbachev Factor” handler primært om Gorbatsjovs betydning for udviklingen i Sovjetunionen 1985-1991, men diskuterer derudover samfundets generelle udvikling, sammenbruddet og årsagerne

hertil. Den indeholder både en biografi over Gorbatsjov, en beskrivelse og analyse af hans reformer, og en diskussion af nationalitetsproblemerne, kuppet og Sovjetunionens sammenbrud efterfulgt af en konklusion. Derudover anvender jeg "Seven Years that Changed the World", som netop er udkommet og hvis tredje del indeholder Brown's beskrivelse og vurdering af årsagerne til sovjetkommunismens og Sovjetunionens sammenbrud.

Årsagerne til sovjetkommunismens sammenbrud:

Årsagerne til Gorbatsjovs reformer:

Brown mener, at den primære årsag til Gorbatsjovs reformer skal findes blandt den gruppe af ”skjulte reformatorer”³⁸, inklusive Gorbatsjov, som fandtes indenfor SUKP og i det sovjetiske statsapparat; et egentligt ”civilsamfund” i form af organiserede bevægelser uden for SUKP's kontrol fandtes simpelt hen ikke, hvorfor impulsen til forandringer måtte komme inden fra statsapparatet selv.

Ved Gorbatsjovs magtovertagelse kunne han samarbejde med de andre af slagsen, som nu fik langt større mulighed for direkte at arbejde efter deres politiske overbevisning (Brown (B): 157 ff).

Gorbatsjov tilhørte den gruppe af anti-stalinister i SUKP, som fandtes siden 60'erne, og ønskede fra starten af sin magtovertagelse både politiske og økonomiske reformer. Hans reformideer udviklede sig gradvist, først koncentrerede han sig om økonomiske reformer og en *fornyelse* af systemet og partiet; senere blev han overbevist om, at systemet måtte *transformeres*, og partiet stod i vejen for dette. Han ændrede udenrigspolitikken og indførte demokratiske reformer for at integrere Sovjetunionen i verdenssamfundet på fredelig vis, og havde allerede i 1989, bl.a. pga. hans kontakter med vesteuropæiske socialdemokrater, overtaget socialdemokratiske synspunkter (Brown (A):89 ff, 155).

Demokratisering:

Brown mener, at SUKP mistede kontrollen med samfundet som en følge af Gorbatsjovs reformer, i særdeleshed demokratiseringen og glasnost. Gorbatsjov og hans allierede³⁹ nedbrød gradvist SUKP's politiske magtmonopol⁴⁰, dels ved at indføre en form for direkte valg til partiposter (Brown (A):176,183), dels ved at give sovjetterne (USSR's og unionsrepublikkernes parlamenter, som oprindelig var under SUKP's kontrol) reel magt og indføre direkte og hemmelige valg hertil. Endelig fik Gorbatsjov oprettet en

38 Brown anvender begrebet ”institutionel amphibiousness” for at beskrive, hvordan sovjetiske statsinstitutioner havde ansatte, der ønskede og (forsigtigt) arbejdede for reformer, men skjulte deres reelle politiske holdninger under dække af politisk ortodoksi.

39 De ”skjulte reformatorer”, som Gorbatsjov efter sin magtovertagelse søgte at anbringe på ledende poster, både i SUKP, i statsapparatet og som sine personlige rådgivere. Nogle af de vigtigste af disse var iflg. Brown Alexander Yakovlev, Georgy Shakhnazarov og Eduard Shevardnadze (Brown (A): 89 ff).

40 Motivet for at gøre dette var, at Gorbatsjov gradvist blev klar over, at SUKP var en hindring for de politiske og økonomiske reformer, som han ønskede at gennemføre, og at han i løbet af en periode som regeringschef udviklede sig til at være tilhænger af et pluralistisk demokrati med adskillelse af lovgivende, udøvende og dømmende magt m.m. Desuden var en større folkelig deltagelse i politikken et redskab for Gorbatsjov i fremskyndelsen af hans økonomiske reformer, fordi befolkningen støttede ham i dette, i særdeleshed i bekæmpelse af korruption og magtmisbrug (Brown (A):90 ff, 155 ff).

præsidentpost med omfattende magtbeføjelser og 2 tilhørende rådgivende organer, hvilket gav ham en magtbase, som var uafhængigt af SUKP, han reducerede Centralkomiteens størrelse og fjernede beslutningskompetence fra Politbureauet og Centralkomiteens sekretariat, og overførte den til de institutioner, som hørte under præsidentembedet (Brown (A):166,182 ff)

Brown beskriver 3 stadier i de politiske reformer: Forberedelse (1985-86), gennemførelse af radikale reformer (1987-88) og politisk transformation (1989-1990). *Forberedelsen* bestod dels af den omtalte udskiftning i partitoppen, hvor Gorbatsjov søgte at få så mange af sine allierede som muligt ind på topposter i parti, statsadministration, medier og politiske institutioner, dels i at fjerne magtfulde reformmodstandere som f.eks. Grishin, Tikhinov og Romanov (Brown:160 f). *Gennemførelsen* af de demokratiske reformer skete ved partikongresser og møder i Centralkomiteen og Politbureauet, hvor det lykkedes Gorbatsjov at få dem presset igennem, på trods af, at de var i modstrid med partiapparatets interesser, og at det aldrig lykkedes ham og hans allierede at få flertal, hverken i Politbureauet eller Centralkomiteen (Brown (A):167,177,181). De vigtigste reformer var dels indførslen af en form for direkte valg til partiposter (Brown (A):176), dels indførslen på unionsniveau af et to-kammers parlament (se fodnote 8) med reel lovgivende magt. Den *politiske transformation* bestod i valgkampagnen og valget til USSR's parlament i marts 1989, og til republikkernes øverste sovjetter i 1990, og af de resultater, som disse valg og parlamentsdebatterne⁴¹ skabte. Desuden fik Gorbatsjov i 1990 fjernet artikel 6 i USSR's forfatning, som garanterede SUKP's ledende rolle i det sovjetiske samfund (Brown (A):195 f). Gorbatsjov blev valgt som formand for USSR's Øverste Sovjet, og parlamentet gav ham i marts 1990 posten som præsident i det nyoprettede præsidentembede i USSR; i samme periode overførtes mere og mere af den politiske magt fra partiorganerne til parlamentet og præsidentembedet med tilhørende institutioner (Brown (A):193 ff).

Glasnost:

Samtidig med at partiet mistede sin politiske og økonomiske magt, gjorde glasnost det (gradvist) muligt at kritisere og diskutere alle de emner, som tidligere havde været tabu: Partiets magtmonopol, korrupsion, magtmisbrug og ineffektivitet i partiet og statsadministrationen, Stalins undertrykkelse og terror, den kommunistiske ideologi og det planøkonomiske system. Der blev således skabt både et civilsamfund og en politisk opposition, som blev involveret i den politiske styringsproces, og ved august-kuppet i 1991 viste det sig, at *folket* (personificeret i Boris Yeltsin som folkevalgt, russisk præsident) var blevet stærkere end *systemet*; kuppet mislykkedes, og efterfølgende blev SUKP forbudt.(Brown (A):294 ff).

Brown ser også Gorbatsjovs *udenrigspolitik* som en faktor, der førte til sovjetkommunismens sammenbrud: Opgivelsen af Brezhnev-doktrinen var den vigtigste forudsætning for fjernelsen af de kommunistiske regeringer i Østblokken, og sovjetborgerne, som så begivenhederne på TV, blev hermed

41 De radikale demokrater brød alle tabuer i de TV-transmitterede parlamentsdebatter, og det fik befolkningen til at følge eksemplet; åben kritik af ALT blev nu muligt; desuden fik Gorbatsjov i juni 1990 gennemført en ny presselovgivning, som gav de sovjetiske medier den samme frihed som de tilsvarende vestlige (Brown (A):197, 283 f).

overbevidst om sammenhængen mellem deres elendighed og det hjemlige kommunistiske styre (Brown (A):194).

Timing for sammenbruddet:

Spørgsmålet om, *hvornår* sovjetkommunismen brød sammen besvares af Brown ud fra hans definition af de fem egenskaber, som karakteriserer et kommunistisk system

1. Kommunistpartiet har et magtmonopol
2. Demokratisk centralisme, dvs. kommunistpartiet tillader ikke indre splittelser eller afgivelser fra partilinen
3. Statsligt ejerskab til produktionsmidlerne
4. Det erklærede mål om at opbygge kommunismen som det ultimative, legitimerende mål.
5. Eksistensen af, og følelsen af at tilhøre en international, kommunistisk bevægelse (Brown (A):310)

På baggrund af denne definition mener Brown, at det kommunistiske system i Sovjetunionen ophørte med at eksistere allerede i 1989-1990, hvor USSR's nye parlament begyndte at arbejde, artikel 6 blev fjernet fra forfatningen, den demokratiske centralisme i partiet opgaves, de kommunistiske regimer i Østblokken forsvandt, og med dem den internationale socialisme. Mht. kommunismen som legitimerende mål mener Brown, at Gorbatjov allerede i 1988 havde opgivet den kommunistiske ideologi og var blevet socialdemokrat. Brown beskriver det økonomiske reformprogram som en fiasko, og den forværrede økonomiske situation, som fulgte heraf skabte naturligvis folkelig modstand mod reformerne, mod Gorbatjov, regeringen og SUKP. De økonomiske reformer indebar ganske vist en vis privatisering, men statseje af produktionsmidlerne var stadigvæk hovedreglen ved Gorbatjovs fratrædelse som præsident (Brown (A):310 f).

Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud:

Demokratisering, glasnost og opgivelsen af repression kombineret med fortidens arv

Grundlæggende ser Brown sammenbruddet som et resultat af Gorbatjovs politiske reformer. Han nævner, at demokratisering i autoritære stater (læs USSR), hvor hovedparten af borgerne ikke er enige i de fastsatte territoriale eller statslige grænser er vanskelig eller umulig, da national enhed er en forudsætning for en vellykket demokratisering (Brown (A):254 f).

Brown mener, at de historisk betingede nationale problemer og modsætninger i USSR var så store, at det nærmest var umuligt at holde unionen sammen under *demokratiske* forhold. Efter Stalin-tiden var unionen blevet holdt sammen af en kombination af eftergivenhed overfor nationale krav, samt partiledelsens og KGB's vilje til hårdhændet undertrykkelse af enhver form for politisk nationalisme, men Gorbatjov og hans støtter var slet ikke klar over, at der var et "nationalt problem", og undervurderede, hvor stor en rolle tvang havde spillet for at holde unionen sammen.

I det øjeblik det blev klart i republikkerne, at løsrivelse var mulig (som resultat af østblokkens løsrivelse og glasnost og politiske reformer i USSR), så kom de undertrykte konflikter og nationale ønsker til udtryk som krav om suverænitet eller uafhængighed fra centralmagten. Gorbatsjovs reformer bragte altså de nationale spændinger⁴² op til overfladen og forstærkede dem: Liberaliseringen fjernede folks frygt for at beklage sig over de uretfærdigheder, deres nation var blevet udsat for i fortiden; glasnost i medierne fremdrog og spredte viden om den tidligere forfølgelse eller terror mod hele nationer (eller deres politikere og intelligentsia), og demokratiseringen gjorde det muligt at stemme på dem, som arbejdede for løsrivelse og den nationale sag. Glasnost muliggjorde også kritik af den kommunistiske ideologi og undergravede befolkningens loyalitet overfor unionen, fordi sovjetborgerne blev klar over, hvor langt de var bagud for Vesten mht. levestandard⁴³ og personlig frihed. I det efterfølgende tomrum var nationalismen en oplagt erstatning, og desuden kunne den bruges af tidligere kommunistiske ledere som et middel til at forblive ved magten, efter at kommunismen var miskrediteret i befolkningens øjne (Brown (A):257 f).

I konflikten mellem centralregeringen og republikkerne var Gorbatsjov udsat for et dobbelt pres. De konservative kommunister ønskede at bevare unionen for enhver pris, og bebrejdede Gorbatsjov, at han ikke var villig til at bruge militærmagt, mens ”nationalisterne” (Yeltsin, Kravchuk m.fl.) ønskede republikkernes uafhængighed fra unionen, og bebrejdede Gorbatsjov, at han ikke var villig til at tillade dette hurtigt nok (Brown (A):252 f, 269 f).

Brown ser det det russiske parlaments suverænitetserklæring i juni 1990 som en vigtig faktor for USSR's sammenbrud⁴⁴; denne fulgtes i månederne herefter af erklæringer om suverænitet eller uafhængighed fra de andre republikker, og spørgsmålet var herefter, om der kunne dannes en ny union eller føderation (Brown (A):286 f). Gorbatsjov begik en fejl ved at begyndte forhandlingerne om en ny unionstraktat for sent, og ved afvise at behandle Estland, Letland og Litauen (som ikke frivilligt ville forblive i unionen) som særlige tilfælde i forhold til de andre republikker.

August-kuppet:

Fra november 1990 til august 1991 blev der lavet 4 udkast til en ny unionstraktat; hvert nyt udkast gav mere autoritet til republikkerne på bekostning af centralregeringen. Det var den forestående underskrivelse af traktaten d. 20. august som bestemte tidspunktet for august-kuppet⁴⁵. Kuppet

42 Browns beskrivelse af disse svarer i hovedtræk til Matlocks, dog mindre detaljeret (Brown:260 ff)

43 Og levestandarden faldt vel at mærke som følge af Gorbatsjovs fejlslagne økonomiske reformer.

44 Med Yeltsin som parlamentsformand. Motivet for denne uafhængighedserklæring var dels ønsket om at gennemføre mere radikale reformer, end Gorbatsjov var villig til, dels at Gorbatsjov og unionsregeringen stod i vejen for Yeltsins (og hans regering) egen magt og autoritet i Rusland. Brown mener, at Yeltsin allerede fra foråret 1991, hvor forhandlerne om en ny unionstraktat foregik, havde besluttet sig for at afskaffe unionen (Brown (A):303).

45 Grunden til kuppet var bl.a., at den forestående traktat uddelegerede megen magt til republikkerne, hvilket de konservative i unionsadministrationen var imod (Brown (A):308)

mislykkedes, men det svækkede Gorbatsjov politisk⁴⁶, og styrkede Yeltsin enormt på hans bekostning⁴⁷, hvilket han ønskede at drage fordel af (Brown (A):287 ff).

Kuppet forstærkede løsrivelsestendenserne ved at illustrere faren for at republikkernes de facto uafhængighed kunne gå tabt ved et nyt kup, og fordi nogle af Yeltsins beslutninger som russisk præsident havde virkning på hele USSR og dermed truede republikkernes suverænitet, derfor fulgte republikkernes uafhængighedserklæringer kort efter kuppet (Brown (A):303). Kuppet skabte også flertal for uafhængighed i Ukraine, og i den ukrainske ledelse, som blev tilskyndet af Yeltsins regering. Dødsstødet for unionen kom med Yeltsins, Kravchuks og Shuskevichs⁴⁸ underskrivelse af CIS-traktaten d. 8. december, hvor de annoncerede, at Sovjetunionen var holdt op med at eksistere. Ved mødet i Alma-Ata d. 21. december var 11 af de 15 sovjetrepublikker⁴⁹ villige til at tiltræde CIS, og Gorbatsjov fratrådte som præsident d. 25, og overførte sine beføjelser til Yeltsin (Brown (A):304)

For at opsummere, så mener Brown, at de vigtigste faktorer for republikkernes løsrivelse var de eksisterende nationale spændinger, som blev frigivet og forstærket af Gorbatsjovs reformer, specielt glasnost og demokratiseringen, mens hovedårsagerne til, at en fornyet unionstraktat ikke lykkedes, var augustkuppet og i Yeltsins beslutning om at likvidere unionen, som fik støtte af Kravchuk og Shuskevich.

Diskussion og kritik af Browns forklaring på sammenbruddet

Browns forklaring af årsagerne til Gorbatsjovs reformer er uhyre grundig, velargumenteret og veldokumenteret; det samme gælder hans forklaring af sovjetkommunismens sammenbrud, og af sovjetunionens sammenbrud.

Han overvejer og diskuterer et *utal* af forskellige mulige, og forbundne årsager hertil, bl.a. mulige ydre årsager (Reagan-administrationens oprustning og udenrigspolitiske pres), som han afviser med mange argumenter (Brown (A):226 f). Han beskriver i detaljer det indbyrdes samspil mellem de forskellige årsager til sovjetkommunismens sammenbrud, og angiver de demokratiske reformer som den væsentligste faktor. Unionens sammenbrud blev forårsaget af etniske spændinger og historiske betingede konflikter mellem center og periferi, som udløses og forstærkes af Gorbatsjovs politiske reformer samt personkonflikten mellem Yeltsin og Gorbatsjov; Brown definerer ikke deres relative betydning, men argumenterer for, at de etniske spændinger og konflikter var så voldsomme, at Sovjetunionen *nødvendigtvis* måtte gå i opløsning, som et resultat af demokratisering og opgivelse af repression.

Politiske holdningers indflydelse på fremstillingen:

46 Fordi det var begået af statsembetsmænd, som Gorbatsjov selv havde udnævnt, og i samarbejde fra SUKP, som derved mistede sin sidste rest af politisk legitimitet, hvorefter Yeltsin forbød dets aktiviteter i Rusland, og Gorbatsjov trådte tilbage som generalsekretær (Brown:300 f).

47 Fordi Yeltsin havde været den reelle og symbolske, og meget synlige leder af den folkelige modstand imod kuppet.

48 Som var ledere af hhv. den russiske, ukrainske og hviderussiske republik.

49 Undtaget var Georgien og de baltiske republikker.

Det fremgår mange steder hos Brown, at han sympatiserer med Gorbatjovs overtagelse af socialdemokratiske ideer, og hans forsøg på at omdanne Sovjetunionens politiske system efter et vestligt, liberalt-demokratisk forbillede (retsstaten), og dens økonomi i retning af en reguleret blandingsøkonomi, men jeg kan ikke finde eksempler på egentlige politisk betingende *fordomme* hos Brown. En mulighed er hans afvisning af Reagan-administrationens og SDI's indflydelse på Gorbatjovs beslutninger mht. løsladelse af dissidenter, ytringsfrihed og nedrustning, som Brown mener sker alene pga. Gorbatjovs egen overbevisning; det kunne jo være, at Reagan-administrationen faktisk spillede en positiv rolle, men dels argumenterer Brown godt for sin sag, dels er jeg enig med ham, måske fordi mine egne politiske synspunkter ligner hans meget. Mit eneste kritikpunkt er Browns fremstilling til Gorbatjov, som nogen gange virker for positiv, men på den anden side er Brown den af de 4 forfattere, som har beskæftiget sig mest indgående med Gorbatjov, og hans redegørelse for Gorbatjovs motiver og udviklingen af hans politiske synspunkter virker velovervejet og veldokumenteret.

Browns agenda er, som han selv skriver, at udforske Gorbatjovs betydning som årsag eller katalysator for Sovjetunionens overgang fra ortodoks kommunisme til – et andet politisk system – han definerer det ikke. I processen dissekerer han mange forskellige opfattelser af Gorbatjov, og selvom han ikke er ukritisk overfor ham, er hans agenda om noget at ”rehabiliterer” Gorbatjov i forhold til megen af den urimelige kritik, der efter Browns mening rettes imod ham, og at give ham hans rette plads i historien.

Kapitel 4

En marxistisk forklaring - ”Socialism betrayed”

Keeran og Kenny (K & K) er valgt som eksponenter for et marxistisk synspunkt. De er nemme at identificere som marxister, dels fordi de skriver i ”Science & Society”, som er ”the longest continuously published journal of Marxist scholarship, in any language, in the world”⁵⁰, dels fordi deres bog er et forsvar for det sovjetiske projekt og udbredelsen af den kommunistiske ideologi og samfundsform. Endelig anvender de en traditionel marxistisk klasseanalyse i beskrivelsen af problemerne (Keeran:188).

Præsentation af bogen

Keeran og Kennys bog indeholder dels et kort kapitel om sovjetisk historie, derefter en beskrivelse af den ”anden økonomi”⁵¹ (herefter skyggeøkonomien), som de ser som en væsentlig årsag til sovjetkommunismens sammenbrud. Herefter følger 3 kapitler, som redegør kronologisk for udviklingen og konflikterne omkring Gorbatjovs reformpolitik og endelig en konklusion.

⁵⁰ <http://www.scienceandsociety.com/>

⁵¹ Defineres af K & K som al økonomisk aktivitet, der er motiveret af ønsket om personlig vinding, uanset om den er legal eller illegal (Keeran:52)

Årsagerne til Sovjetkommunismens sammenbrud

Årsagen til Gorbatsjovs reformer:

K & K skriver, at Gorbatsjovs reformer var et forsøg på at løse udenrigspolitiske problemer (politisk og økonomisk krigsførelse fra Reagan-regeringen) samt kroniske økonomiske (ineffektiv produktion, lav levestandard m.m.) og politiske (korruption og stagnation i SUKP) problemer i det sovjetiske samfund. Gorbatsjovs reformer var beslægtet med Lenins, Bukharins og Krustjovs reformer, men var langt mere vidtrækkende (Keeran:14 f, 72 ff).

K & K beskriver fasen lige efter Gorbatsjovs magtovertagelse (1985-1987) som ideel og i tråd med de bedste kommunistiske idealer, men herefter slog han i stigende grad over på en socialdemokratisk kurs.

De ser 3 mulige forklaringer på dette:

1. Gorbatsjov var fra starten socialdemokrat, eller en kommunist med kapitalistiske synspunkter, men han skjulte dette af taktiske årsager.
2. Gorbatsjov opgav sine tidlige reformer (som lå på linie med Andropovs) fordi de var ineffektive, og det var for svært at forbedre økonomien indenfor sovjetkommunismens rammer. I stedet indførte han kapitalistiske og markedsorienterede reformer, og han svækkede SUKP, fordi han så det som en forhindring for vidtgående økonomiske reformer.
3. Gorbatsjov opgav kommunismen og vendte sig imod kapitalismen fordi han ikke havde styrke og retningssans nok til at modstå presset fra de anti-socialistiske interesser, som blev frigivet under reformprocessen.

Deres forklaring er (3), mens de afviser (1), bl.a. fordi de ikke mener at det ville være muligt for Gorbatsjov at skjule sine synspunkter så længe, og (2)⁵² fordi den implicerer, at USSR's økonomiske problemer stammede fra socialismen selv, og at de ikke kunne løses, hvis man bibeholdt den kollektive ejendomsret og centrale planlægning. Om denne teori skriver de: "This hypothesis also has the appeal of *common sense*. Common sense would say that if Gorbachev's initial efforts had revitalized the economy, Gorbachev would have had no need for stronger medicine. Therefore his initial reforms must have failed either because of the inherent constraints of the economic system or because of their undoing by those in the Party opposed to reform. *History, however, does not always follow the logic of common sense, and history's truth is often counter-intuitive*" (Keeran:87 f, min kursivering).

Gorbatsjovs udenrigspolitik:

Udenrigspolitisk slog Gorbatsjov ind på en tvivlsom kurs, idet han opgav princippet om klassekamp og indgik unødvendige kompromisser med klassefjenden; hans "nye tænkning" afideologiserede udenrigspolitikken og erstattede de klasse-baserede ideer med en prioritering af fred og samarbejde som

⁵² som svarer til Matlocks, Browns (og Gorbatsjovs, og han kender vel sine egne motiver?) opfattelse, og som de siger appellerer til Gorbatsjovs tilhængere, som mener, at han blev drevet på en katastrofal kurs af partiets og det økonomiske systems stivhed

evige menneskelige værdier. Han gennemførte modige nye nedrustningsinitiativer, som gav ham et internationalt ry, men gav efter over for USA uden at USSR fik noget igen, og han gennemførte gradvist en sovjetisk tilbagetrækning fra Afghanistan, en pris han var villig til at betale for at skabe internationalt samarbejde ved at opgive den internationale solidaritet⁵³. Endelig forrådte han frihedsbevægelser og socialistiske stater i den 3. verden, han opgav Brezhnev-tidens militærdoktrin, som byggede på paritet i antallet af kernevåben til fordel for ensidige sovjetiske nedskæringer. I 1988 trak han 500.000 sovjetiske tropper ud af Østeuropa, og i 1989 opgav han Brezhnev-doktrinen og gjorde det klart, at USSR ikke længere ville intervenere i andre stater, hvorefter Østblokken blev løbet over ende af kontrarevolutionen (Keeran:96 f, 126 f). Østblokkens kollaps nedbrød den kommunistiske moral, styrkede separatister og pro-kapitalister i hele USSR, og svækkede den sovjetiske økonomi (Keeran:146)

Ydre faktorer:

De økonomiske problemer i 1980'erne blev forværret af Reagan-regeringens koncentrerede økonomiske og ideologiske krigsførelse, som bl.a. bestod i støtte til Solidaritet i Polen og modstandsbevægelsen i Afghanistan⁵⁴, en reduktion af olieprisen, og en kampagne for at begrænse USSR's eksport af energiråstoffer, hvilket drastisk nedsatte USSR's eksportindtægter, en diplomatisk kampagne for at blokere for adgangen til vestlig højteknologi, og et højteknologisk, intensivt rustningskapløb, herunder SDI, som USSR brugte over \$10 mia. på at matche (Keeran:75 f).

Skyggeøkonomiens undergravende indflydelse:

K & K mener, at der historisk har været en konflikt i SUKP mellem de "rene" kommunister, som holdt fast ved klassekampen og modstanden mod imperialismen, og en gruppe, som var tiltrukket af markedsøkonomi og socialdemokratiske tanker, kulturel liberalisme og demokrati, og havde et ønske om at slutte fred med og evt. efterligne Vesten; til de sidste henregner de Trotsky, Bukharin, Krustjov og Gorbatsjov. "Kætterne" i partiets ledelse repræsenterede interesserne hos de samfundsgrupper, som var involveret i skyggeøkonomien. (Keeran:15 f, 110).

Den legale, private virksomhed tjente (holdt inden for snævre rammer) et naturligt og ufarligt formål ved at sørge for de tjenesteydelser og den handel, som den statsejede sektor ikke kunne tage sig af. Værre var det med den illegale aktivitet, og fristelsen til at engagere sig her var stor, fordi USSR fokuserede mere på investeringer i produktionsmidler og militær end på forbrugsgoder og forbød mange former for privat virksomhed (Keeran:53).

K & K giver en lang række eksempler på sortbørshandel, tyveri fra staten, netværk af illegale undergrundsfabrikker osv., og skriver, at næsten alle var engageret i skyggeøkonomien i Brezhnev-perioden, hvor den skabte en gruppe af nyrige. Den voksede fra 1950 til 1991⁵⁵ og var mere udbredt i de

53 Altså den internationale solidaritet med bl.a. Afghanistans kommunistparti, som angiveligt havde bedt om militær hjælp

54 Som USSR så iflg. K & K brugte mellem \$4 – 6 mia. på at modvirke (Keeran:75)

55 Den udgjorde i 1970 20-30% af den legale økonomi, i 1989 ca. 30% og i 1995 ca. 50% (Keeran:58f, 162)

kaukasiske og asiatiske republikker end i de slaviske (Keeran:54 f). Skyggeøkonomien skabte økonomisk ulighed, og dermed jalousi og forbitrelse, samt korruption i kommunistpartiet, hvis embedsmænd måtte bestikkes, for at organiserede, ulovlige aktiviteter kunne finde sted⁵⁶. De politiske problemer i SUKP skyldtes korruptionen, som medførte lave partistandarder, ideologisk svaghed, formalisme og kynisme (selvom årsagsforholdet også kunne være omvendt), og gav partifunktionærerne en økonomisk interesse i privat virksomhed (Keeran:52,63 f). Skyggeøkonomien og korruptionen forværede også den økonomiske krise i USSR i 80'erne⁵⁷, som forårsagede behovet for reformer, og den skabte en mistro til socialismen og planøkonomiens effektivitet og SUKP's integritet, som Gorbatsjov udnyttede og styrkede. Endelig skabte den en økonomisk basis for sociale strukturer og ideologier, som modsatte sig socialismen⁵⁸, og en begyndende småborgerlig klasse, hvis økonomiske interesser var i modstrid med socialismen, og som støttede Gorbatsjovs markedsorienterede og kapitalistiske reformer, der nedbrød den sovjetiske socialisme (Keeran:61 f). En anden årsag til de kapitalistiske reformer var utilfredshed hos USSR's ”intelligentsia⁵⁹”, som ofte tjente mindre end faglærte arbejdere, mens deres modparter i Vesten (som de gradvist fik mere og mere kendskab til) tjente mere (relativt og absolut). Dette affødte modstand imod systemet, og intelligentsiaen havde uforholdsmæssig stor indflydelse i partiets top.

Økonomiske reformer og svækkelse af SUKP:

I perioden fra januar 1987 til juni 1988 vedtog og gennemførte Gorbatsjov og hans rådgivere radikale politiske og økonomiske reformer, som underminerede sovjetkommunismen – partiets ledende rolle, statsejerskabet af produktionsmidlerne og den centrale planlægning - og splittede USSR ad. Perestrojka udviklede sig fra et konstruktivt reformprogram til et nedrivningsprojekt, som ødelagde det socialistiske USSR.

Decentralisering og demokratisering svækkede og nedbrød den central planlægning til fordel for markedet, og fremmede privat ejendomsret. Gorbatsjov genindførte kapitalismen i USSR ved at lovliggøre mange former for privat virksomhed og give dem mulighed for at indgå samarbejde med de statsejede virksomheder, og han tvang de statsejede virksomheder til at deltage i en markedsøkonomi ved brat i 1987 at nedsætte statsordrernes andel af deres produktion til 50% (Keeran:128 f). Han svækkede SUKP gennem en drastisk nedskæring af Centralkomiteens administration, fordi han mente, at partiet var den største hindring for hans økonomiske reformpolitik, og han mindskede de økonomiske ministeriers

56 Eksemplerne på korruption inkluderer Tjernenko, som havde skrivebordsskuffer og et pengeskab fyldt med pengesedler, og et citat fra en højt placeret politiembedsmand, som siger, at handelsmafiaen i Moskva arbejdede for partibureaukratiets interesser og havde repræsentanter i de højeste partiorganer allerede i 1974 (Keeran:64)

57 Fordi den involverede tyveri af tid og materialer fra den legale økonomi, som dirigeredes ind på det sorte marked og forøgede efterspørgslen på forbrugsvarer (ved at levere dem!), hvilket igen forøgede aktiviteten i sektoren. Desuden underminerede den den økonomiske planlægning, hvis virksomhederne løste problemer med manglende resurser ved at skaffe dem på det sorte marked; for i så tilfælde blev planlæggerne ikke klar over behovet; det ødelagde altså feedback-mekanismen og gav planlæggerne et fordrejet billede af den økonomiske situation (Keeran:62 f).

58 Til denne gruppe henregner K & K både den organiserede kriminalitet samt politiske dissidenter, etniske og religiøse aktivister, non-konforme kunstnere og forfattere samt udgivere af illegale publikationer (Keeran:66)

59 Dvs. ”white-collar workers”, læger, lærere, ingeniører og administratorer m.m.

beføjelser over for virksomhederne. Udviklingen fra krise til katastrofe skyldtes dels at SUKP pga. Gorbatsjovs reformer mistede kontrollen med økonomien, dels forstyrrelser pga. republikkernes løsrivelse og afbrydelsen af de økonomiske forbindelser med Østblokken (Keeran:166). Endelig begyndte statsadministrationens embedsmænd i løbet af Gorbatsjovs reformer at tilegne sig statsejendommen for at bevare deres egen økonomiske magt i konkurrence med den allerede eksisterende, private økonomi, hvilket (ulovligt) accelererede den privatisering, som Gorbatsjov gennemførte gennem lovgivningen (Keeran:68 f). Hele reformprocessen foregik skjult og manipulerende og under dække af at være en forbedring af socialismen, hvor Gorbatsjov og hans allierede gradvist forvandlede partiets ideologi fra kommunistisk til socialdemokratisk eller revisionistisk. (Keeran:108 f).

K & K noterer sig, at Gorbatsjovs modstandere det meste af tiden havde stort flertal både i Politbureauet og i Centralkomiteen, men de væltede ham aldrig, og modsatte sig endda ved en lejlighed hans tilbud om at træde tilbage. Dette skyldes dels, at Gorbatsjovs hele tiden bevarede initiativet, mens hans modstandere var splittede og manglede politisk handlekraft, dels at skyggeøkonomien og dens indflydelse i partitoppen var blevet meget stærk i slutningen af 1980'erne, støttet af Gorbatsjov, som fremmede korrupsion gennem tolerance og sit eget eksempel⁶⁰ (Keeran:153 f).

Glasnost:

Glasnost var også med til at nedbryde kommunistpartiet, fordi Gorbatsjov fjernede partiets kontrol med medierne og tillod dem åbent at kritisere regeringen, Stalin⁶¹, partiet og dets historie. Gorbatsjov og Yakovlev brugte medierne til at skubbe den offentlige debat i en anti-socialistisk retning, hvor de økonomiske fejltagelser, som skyldtes deres egen politik, blev lagt den centrale planlægning til last og brugt som argumenter for privatisering og markedsorienterede reformer. Gorbatsjov opfordrede medierne til at støtte reforminitiativerne gennem kritik af systemets mangler, og overlod dem til personer, som var fjendtlige overfor socialismen og SUKP, ligesom han tillod udgivelsen af værker som "Dr. Zhivago" og løslod dissidenter som Sakharov (Keeran: 92 f, 129).

Demokratisering:

K & K ser Gorbatsjovs demokratiske reformer som væsentlige årsager til sovjetkommunismens sammenbrud. Ved valget til det nye sovjetiske parlament i 1989 (se fodnote 8) forhindrede Gorbatsjov, med begrundelsen "respekt for demokratiet" partiet i at bruge sine resurser til at støtte egne kandidater eller påvirke valget, og derfor gik valget dårligt for partiet⁶². Selvom 87% af de nye parlaments-medlemmer var partimedlemmer, så var intellektuelle overrepræsenterede i forhold til bønder og

60 Den sidste påstand stammer fra Valery Boldins bog, som Brown beskriver som løgnagtig, og modsiges skarpt af Matlock

61 K & K skriver, at "ligesom i Vesten var kritik af Stalin ofte et dække for angreb på Lenin og socialismen". Angreb på Stalin hjalp Gorbatsjov med at bygge en koalition imod de ærlige socialistiske kræfter mellem de, som afviste Stalin for at reformere socialismen, og de som afviste Stalin for at afvise socialismen (Keeran:111)

62 Mens "demokratiske" modkandidater fik støtte af sortbørshandlere, som ønskede at fastholde den økonomiske liberalisering og privatisering, som allerede havde givet dem enorme profitter (Keeran:155 f).

arbejdere. Gorbatsjov sørgede for TV-dækning af parlamentsdebatterne, som fulgtes af 200 mio. sovjetborgere i 13 dage og nætter; produktionen faldt med 20%. Ved debatterne krævede Sakharov fjernelse af forfatningens artikel 6, Yeltsin advarede mod et kommende Gorbatsjov-diktatur, og andre talere angreb KGB's historiske forbrydelser, krævede Lenin fjernet fra sit mausolæum, angreb et-partisystemet og Karl Marx og Das Kapital. Parlamentet etablerede kommissioner, som skulle efterforske Molotov-Ribbentrop-traktaten fra 1939 og Tbilisi-massakren. Debatten udvidede grænserne for, hvad der var politisk muligt, accelererede de politiske forandringer og underminerede partiets, den sovjetiske histories og hele den sociale ordens legitimitet. (Keeran:147 f). Partiet splittedes i konkurrerende fraktioner, mistede medlemmer, autoritet og folkelig opbakning og blev grebet af lammelse og passivitet. I marts 1990 fjernede Gorbatsjov forfatningens artikel 6 og tillod oppositionspartier, som var imod socialismen og sovjetstaten. Fra midten af 1990 brød også selve SUKP sammen pga. medlemsflugt, opsplittelse og manglende indkomster, og efter august-”kuppet” fik Yeltsin mulighed for at overtage magten i Rusland, forbyde SUKP og konfiskere dets ejendom (Keeran:150 f, 178).

Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud:

Økonomiske problemer og utilstrækkelig repression

Unionens sammenbrud skyldes Gorbatsjov og co.'s forføjede nationalitetspolitik. Nationalismen var mest udbredt blandt bønderne og ”the vast sections of the Soviet working class within a generation of the country-side”, og visse grupper i den litterære intelligentsia, mens byarbejderne var mere klassebevidste og mindre tiltrukket af nationalisme (Keeran:131). Gorbatsjovs del af partiet havde de 2 førstnævnte grupper som social basis, og derfor ignorerede, undervurderede eller accepterede de nationalismen, og overvurderede Sovjetunionens fremskridt i kampen imod national ulighed. Gorbatsjovs ligegyldighed og mangel på handlekraft tillod nationalisme og separatisme at udvikle sig, og han brugte endda nationale konflikter som våben imod sine modstandere ved at tilskynde til dannelsen af nationale fronter for perestrojka, som var rettet imod de lokale partiledere, som stod i vejen for ham. Disse fronter fik hurtigt en separatistisk og pro-kapitalistisk karakter, og på den måde styrkede han de nationalistiske følelser, indtil de kom ud af kontrol (Keeran:133 f). Gorbatsjovs angreb på nomenklaturaen skabte også problemer; fra 1987 og frem nægtede Gorbatsjov og andre partiledere at forsvare lokale partiembedsmænd imod angreb fra deres regioner og distrikter; som konsekvens blev disse mere lydhøre over for lokale krav end over for Moskvas direktiver, og støttede lokalinteresserne ved en interessekonflikt. Fra 1988 forstærkede de økonomiske problemer og separatismen hinanden; varemangel fik republikkerne til at tilbageholde deres egne produkter og søge at klare sig selv⁶³, og efterhånden som centralmagts økonomiske autoritet eroderede, erstattede byttehandel mellem republikkerne den centrale planlægning, og den økonomiske uorden voksede, hvilket igen styrkede separatismen.

63 Hvilket var særligt problematisk, da USSR's økonomi var planlagt som en helhed, hvor delene var specialiserede.

Udenrigspolitik og Yeltsins rolle

Gorbatjovs udenrigspolitik opmuntrede også separatismen, specielt i de baltiske stater, hvor Gorbatjovs ønske om samarbejde med Vesten fik ham til at give efter for presset om at tillade dem selvbestemmelse (Keeran:134).

Yeltsin spillede en afgørende rolle for unionens sammenbrud, fordi han var villig til at opgive USSR (hvis unionsadministration var kontrolleret af Gorbatjov og blokerede for hurtigere reformer) for hurtigere at gøre Rusland kapitalistisk, og brugte den russiske nationalisme til at styrke sin egen politiske position overfor centralregeringen. Tilsvarende blev de pro-kapitalistiske "whiz-kids", som Yeltsin udpegede til topposter i den russiske administration klar over, at decentralisering fra unions- til republikniveau ville give dem personlig kontrol over decentraliseringen. Fra 1989 og fremefter begyndte republikkerne (bortset fra Rusland) at erklære suverænitet, og derefter uafhængighed af USSR. Gorbatjov opgav forsøget på at holde sammen på unionen gennem repression, og koncentrerede sig i stedet om at få forhandlet en ny unionstraktat, men det fejlslagne august-kup (som K & K mener var legalt og støttet af Gorbatjov) gjorde det muligt for Yeltsin at tage magten i Rusland, forbyde SUKP og opløse USSR (Keeran:160 ff).

K & K konkluderer: "the Soviet collapse...was triggered by the specific reform policies of Gorbachev and his allies...Gorbachev's about-face was made possible by the growth of the second economy that provided a social basis for anti-socialist consciousness. Gorbachev's revisionism routed its opponents and went on to discard essential tenets of Marxism-Leninism: class struggle, the leading role of the Party, international solidarity, and the primacy of collective ownership and planning. Soviet foreign policy retreats and the evisceration of the CPSU soon resulted. The latter process occurred with the Party's surrender of the mass media, the unraveling of central planning mechanisms and resulting economic decline, and the end of the Party's role in harmonizing the constituent nations of the USSR. Mass discontent enabled the Yeltsin anti-Communist "democrats" to capture control of the giant Russian Republic, and to begin to impose capitalism there. Separatists won out in the non-Russian republics. The USSR fell apart" (Keeran:184 f).

Diskussion og kritik af K & K's forklaring på sammenbruddet:

K & K's forklaring af Gorbatjovs reformer som et forsøg på at løse uden- og indenrigspolitiske problemer er logisk og ligefrem; i så henseende vurderer de Sovjetunionens problemer relativt fordomsfrit. Deres forklaring på sovjetkommunismens sammenbrud er også logisk og troværdig *i de store linier*; det er nemt at se, hvorfor Gorbatjovs svækkelse af partiets magt og kontrol med medierne og samfundet og en tilsvarende styrkelse af de (privat)kapitalistiske kræfter logisk måtte føre til det kommunistiske systems sammenbrud. Deres anvendelse af ideen om et dialektisk samspil mellem basis (materielt; produktivkræfter) og overbygning (ideer og politik: produktionsforhold) beskriver en selvforstærkende effekt, hvor

den snigende skyggeøkonomi i den materielle basis skaber støtte i overbygningen, hvis politik igen styrker dens vækst.

Forklaringen af Sovjetunionens sammenbrud er også sammenhængende og troværdig i de store linier; Svækkelse af centralmagten og uddelegering af magt til folkefronterne og utilstrækkelig undertrykkelse af nationalismen⁶⁴ fik denne til at tage overhånd, og lokale politiske (og kapitalistisk indstillede) eliter – især Yeltsin – brugte den for at øge deres egen magt på bekostning af centralmagten.

K & K redegør fint for det indbyrdes samspil mellem de forskellige årsager, og til dels også for deres relative betydning, *nedbrydelsen af partiet* og dets kontrol med økonomien, massemedierne og den politiske proces var kerneårsagen til sovjetkommunismens sammenbrud; hvad der er den vigtigste årsag til unionens sammenbrud er uklart.

Mine kritikpunkter i forhold til K & K går mere på detaljerne i nogle af deres argumenter; desuden mener jeg, at de har alvorlige problemer med kravet om at være *fordomsfrie og undersøgende* over for begivenhederne og at *overveje forskellige mulige årsager til sammenbruddet*.

Politiske holdningers indflydelse på fremstillingen:

Et grundproblem er deres holdning til statseje og planøkonomi og især den kommunistiske ideologi, som de a priori mener er (næsten) perfekt. Hermed udelukker de, at fejl heri kunne forårsage kollapset, og deres forklaring er da også, at det var *afvigelser* fra kommunismen, som forårsagede sammenbruddet; det kunne være undgået, hvis blot man ikke var afvejet fra, eller i tide var vendt tilbage til ”den rette vej”.

Antagelsen om kommunismens overlegenhed afføder en række spørgsmål, ikke mindst hvorfor de østeuropæiske lande så hurtigt skaffede sig af med det perfekte system, så snart Gorbatjov opgav Brezhnev-doktrinen og trak de sovjetiske tropper tilbage? Hvorfor var *kommunistisk* kontrol med medierne og med hele det politiske system essentielt for at bevare sovjetkommunismen? Hvorfor rejste arbejderne (og SUKP, hvor Gorbatjovs modstandere hele tiden var i flertal) sig ikke imod Gorbatjovs socialdemokratiske reformer?

De beskriver glasnost som en kampagne ovenfra, som ”tvinger” sovjetborgerne til at tænke kapitalistisk; Brown og Matlocks beskrivelse af situationen⁶⁵ er, at medierne tidligere var statsligt censurerede og *kun* var positive overfor kommunismen (dette bestrides ikke af K & K); efter glasnost kom *også* kritiske røster til, og *disse* (f.eks. den TV-transmitterede parlamentsdebat fra et parlament med 87% kommunister) havde en *voldsom* nedbrydende effekt på SUKP; mon ikke fordi der var folkelig opbakning bag kritikken? K & K's forklaring på befolkningens modstand imod kommunismen er skyggeøkonomien, som nedbryder den socialistiske økonomi og skaber kapitalistiske ideer osv., men også her har de et forklaringsproblem:

64 At Gorbatjov skulle have støttet nationalismen virker som en fordrejning. Matlock beskriver detaljeret, hvordan Gorbatjov med alle legale (og halv-legale) midler forsøgte at forhindre de baltiske republikkers løsrivelse (og balternes frygt for repression fra Gorbatjovs side), og både Matlock og Brown beskriver, hvordan Gorbatjov til det sidste forsøgte at redde unionen i en eller anden form; de politiske omkostninger ved den sammenbrud var jo også ødelæggende for ham selv, både personligt (tab af præsidentembedet) og ideologisk (han ønskede at bevare unionen). Der er belæg for, at han ønskede at bruge folkefronterne til at presse sine ”ortodokse” modstandere, men dette pres var vel udtryk for folkets vilje?

65 Som jeg i dette tilfælde betragter som objektive *facts*, underbygget af Rosenfeldts og Jensens beskrivelser.

For det første bruger de skyggeøkonomien til ikke blot at begrunde støtten til *markedsøkonomi* og *privat ejendomsret*, men tillige den *religiøse* og *nationalistiske* modstand mod det kommunistiske system, samt aktiviteten hos *dissidenter* og *non-konforme kunstnere og forfattere* (Keeran:66).

For det andet: Bortset fra mafiavirksomhed og tyveri m.m., som generelt betragtes som uacceptabelt, hvad var så egentlig problemet med skyggeøkonomien⁶⁶? K & K skriver jo selv (Keeran:62), at den løste nogle *problemer* ved det sovjetiske økonomiske system (dækkede efterspørgslen efter manglende forbrugsgoder og gav mulighed for privat foretagsomhed, som ellers kunne være blevet rettet imod systemet). Når det nu var tilfældet, så var det vel ikke så underligt, at Gorbatsjov og co. gav sig til at udvikle og legalisere den (i vestlig forstand legale del), i håbet om at løse nogle *flere* af systemets problemer? K & K bruger selv USA under spritforbuddet som et eksempel på blomstrende sortbørshandel, og nævner, at sortbørshandelen i USSR var så meget større, fordi flere aktiviteter var forbudte (Keeran:53). Spiritforbuddet skabte en magtfuld mafia og undergrundsøkonomi, *fordi store dele af befolkningen var modstandere af forbuddet*, og den eneste løsning viste sig at være at ophæve det; alt hvad K & K skriver om skyggeøkonomien virker mere som et argument for at legalisere den og dermed udnytte dens produktive potentiale (hvilket Gorbatsjov forsøgte), end som et argument for at undertrykke og forbyde den.

På trods af deres undsigelse af skyggeøkonomien, så giver K & K's beskrivelse faktisk det indtryk, at den var et *resultat af og en reaktion imod* kommunismens *mangler*⁶⁷, hvorfor pragmatikeren Brezhnev billigede den, *samtidig* med at den (fordi den var ulovlig og dermed afhængig af, at autoriteterne ikke slog ned på den) var en indtægtskilde for ham og en stor del af SUKP, som simpelt hen skummede fløden. Dette er almindeligt i over-bureaukratiserede systemer⁶⁸, og jeg tror, at den kommunistiske ideologi for mange partifunktionærer mest fungerede som en ideologi, man nødvendigvis måtte bekende sig til for at få "en bid af kagen"⁶⁹. Dette synspunkt støttes af både af (Matlock:48,158) og (Brown (A):333), og i særdeleshed af DPJ, men det er også tydeligt hos K & K, hvor det beskrives, hvordan (dele af) partiet var integreret i skyggeøkonomien (Keeran:64 f, 75). Og hvorfor ikke? Det var jo partifunktionærerne, som havde den politiske magt, hvorfor så ikke bruge den til også at sikre sig den økonomiske magt, og de goder, som fulgte med?

K & K's utopiske vision af sovjetkommunismen modsvares af et fjendebillede af kapitalismen, som tilskrives onder som arbejdsløshed, *racisme*, ulighed, *miljødelæggelse* og *krig*⁷⁰ (Keeran: 4 f). De roder sig også ud i absurde modsigelser, f.eks. kritiserer de Gorbatsjov (som ikke var ortodoks) for at opgive

66 Prøv engang at erstatte "skyggeøkonomi" med organisationsfrihed, ytringsfrihed, personlig frihed, privat ejendomsret og selvbestemmelse.

67 Endnu hårdere kunne man sige, at den var et resultat af folks ønske om at kunne bestemme over deres eget liv og arbejde, frem for at skulle kontrolleres af et centralt bureaukrati og en ideologi, som de ikke accepterede (og som var blevet indført og fastholdtes med massiv voldsanvendelse), eller at den var en følge af den *menneskelige natur*, som sovjetkommunismen prøvede at undertrykke.

68 Indiens økonomi, som jeg har skrevet en tidligere opgave om, er et godt eksempel.

69 Jf. Orwells 'doublethink' - <http://en.wikipedia.org/wiki/Doublethink>

70 Som om de fænomener var fraværende i kommunistiske lande?

Brezhnev-doktrinen⁷¹ og klassekampsideologien (og dermed give Østeuropa suverænitet), og for ikke at bekæmpe separatisme og nationalisme. Herefter påstår de, at *ortodokse* marxister-leninister (Lenin, Stalin?) gik ind for *national selvbestemmelse*, inklusive republikkernes *ret til løsrivelse* fra unionen (Keeran:127 ff).

Endelig sværter de deres modstandere til: Gorbatsjov beskrives som forfængelig, nedladende, nådeløs overfor underordnede, men ærbødig over for overordnede, med smag for vin og god mad og andre former for 'kosmopolitisk livsstil'. Han er overfladisk og uden faste overbevisninger, og han har ikke styrke og retningssans nok til at modstå presset fra de anti-socialistiske interesser (Keeran:79,87,123). Bortset fra, at Matlock og Brown mfl. beskriver ham væsentligt mere positivt – hvordan kan man så forlige mangel på overbevisning, styrke og retningssans med evnen til at gennemtvinge socialdemokratiske ideer og reformer i et parti med et Politbureau og Centralkommission, som er modstandere heraf?

K & K's politiske agenda udtrykkes klart i bogens introduktion: De vil vise, hvordan Sovjetunionen brød sammen, ikke pga. marxismens svagheder, men fordi Gorbatsjov gav efter for kapitalistisk pres og fulgte en destruktiv, socialdemokratisk kurs; dette må de tilbageværende kommunistiske stater tage sig i agt for (Keeran:6 f)..

Kapitel 5

Gruppering af de forskellige forklaringer på Sovjetunionens sammenbrud

Årsagerne til sovjetkommunismens sammenbrud:

Tallberg skriver, at de dominerende forklaringer på sovjetkommunismens sammenbrud kan grupperes i 4 forskellige typer: *Essentialistiske*, *neo-institutionelle*, *"samfundsmæssige"* og *multikausale*.

De *essentialistiske* forklaringer er kendetegnet ved 3 fælleselementer: a) De mener, at systemets natur og "genetiske kode" dømte det til undergang lige fra begyndelsen i 1917, b) de mener, at systemet ikke ændrede sig, mens det fandtes, og c) de mener, at systemet grundlæggende set ikke *kunne* forandres, hvorfor ethvert forsøg på at reformere det var dømt til at mislykkes. Som eksempler nævnes Martin Malias artikel: "Leninist Endgame" og Zbigniew Brzezinskis bog: "The Grand Failure" (Tallberg:86).

De *neo-institutionelle* forklaringstyper, eksemplificeret ved Philip G. Roeder: "Red Sunset" og Steven L. Solnick: "Understanding the Soviet Collapse" fokuserer på forholdet mellem forskellige institutioner i det sovjetiske samfund. Roeder argumenterer for, at stats- og parti-institutionernes inertie og modstand mod fornyelse og forandring førte til større og større modsætninger mellem institutionerne og samfundet, hvilket til sidst førte til systemets sammenbrud, mens Solnick mener, at Gorbatsjovs reformer under-

⁷¹ Som de siger retfærdiggjordes af Lenins tese om, at *hensynet til klassekampen har forrang for retten til national suverænitet*

minerede autoriteten hos statsbureaukratiet, hvilket førte til opportunistisk adfærd i de virksomheder, som bureaukratiet skulle regulere, og dette førte til et systemisk sammenbrud (Tallberg:87).

De ”*samfundsmæssige*” forklaringstyper eksemplificeres ved Moche Lewin: *The Gorbachev Phenomenon*” og Geoffrey Hosking: *The Awakening of the Soviet Union*”, og fokuserer på samfundsmæssige kræfter som forklaringer på sammenbruddet. Hoskings tese er, at hovedårsagen til behovet for reformer i 1980'erne var, at det totalitære system i Sovjetunionen havde ødelagt det gamle (før-kommunistiske) samfund og skabt et nyt (kommunistisk) og en nation, som var traumatiseret af sin egen fortid, med en dyb kløft mellem folks private og offentlige liv. Det russiske samfunds traditioner for politisk deltagelse og gensidig solidaritet begyndte at komme op til overfladen igen efter Stalins død, og medførte en gradvist styrkelse af civilsamfundet, og Gorbatjovs reformer var (udover at være en respons på den økonomiske krise) et forsøg på at bringe staten tilbage på højde med et mere udviklet og selvstændigt samfund.

Lewin mener, at 1980'ernes reformer skal forstås på baggrund af det sovjetiske samfunds udvikling i efterkrigstiden fra et agrarsamfund til et komplekst urbaniseret, professionaliseret og uddannet industrisamfund, hvor befolkningen socialøkonomisk set var relativt ensartet. Samfundet havde udviklet sig, men var fastlåst af en stat, som stadig befandt sig i 1930'erne, og hverken kunne tilfredsstille de økonomiske eller demokratiske (participatoriske) krav, som et moderne samfund stiller; jo mere afstanden mellem stat og samfund øgedes, jo mere vidtgående reformer var det behov for. I 1980'erne var spændingen mellem samfund og stat så stor, at det var nødvendigt med en total omvæltning af det politiske system, et projekt som kun kunne lykkes, hvis det blev gennemført med stærk politisk vilje og i samarbejde med de forskellige sociale klasser.

De *multikausale* forklaringer eksemplificeres ved Alexander Dallin: ”Causes of the collapse of the USSR”, og Deudney et al: ”Soviet reform and the end of the Cold War”.

Dallin hævder, at 6 indbyrdes forbundne og *utilsigtede* udviklinger skabte forudsætningerne for sammenbruddet:

1. En gradvis opløsning af Stalin-tidens kontrolsystemer
2. Voksende korruption
3. den kommunistiske ideologis ”erosion”
4. En bemærkelsesværdig social forandringsproces⁷²
5. Internationale årsager, bl.a. de store forsvarsudgifter og den stigende frygt for atomkrig
6. Nedgangen i den sovjetiske økonomi

Dallin siger ydermere, at ingen af disse forandringer kan vægtes højere end de andre, men at der var deres indbyrdes samspil, som var kritisk, samt at det endelige sammenbrud ikke kan forklares, uden Gorbatjov,

⁷² Urbanisering, højere uddannelse, materialisme og desillusion med den kommunistiske ideologi m.m.(Dallin:7 f)

der fungerede som katalysator i en sårbar situation. Hverken Gorbatjovs reformer eller den underliggende samfundssituation er i sig selv forklaring nok, men tilsammen skabte de sammenbruddet.

Deudney og Ikenberry giver en sammensat forklaring, som inkluderer både nationale og internationale faktorer, men mener, at den økonomiske nedtur er den væsentligste, især understreger de en indbygget modsætning i det økonomiske system, hvor den planøkonomiske kommandostruktur forhindrede modernisering af industrien, mens modernisering af industrien på den anden side undergravede kommandostrukturen. Den økonomiske stagnation, som blev forværret af rustningskapløbet og begrænsninger i de tilgængelige naturressurser, førte til en krise karakteriseret ved faldende hjemlig legitimitet og ideologisk appel, samt færre udenrigspolitiske resurser (Tallberg:88).

Tallberg vurderer herefter de forskellige forklaringstyper i forhold til hvordan og hvor godt de forklarer, Sovjetunionens krise i 1980'erne, og konstaterer bl.a., (A) at alle 4 er enige om, at det var indenlandske (og ikke udenrigspolitiske) faktorer, som forårsagede krisen, (B) at *systemets stivhed* i de fleste forklaringer betragtes som en kernefaktor; at der er større forskel mellem troværdigheden og logikken i forklaringer af *samme* type, end mellem de *forskellige* typer forklaringer; hvilket antyder, (C) at alle 4 typer forklaringer bidrager med vigtige elementer af en samlet forståelse, og at deres forklaringsværdi afhænger mere af argumentets struktur end af, hvad de beskriver som den primære årsag til krisen (Tallberg:91)

Petersens gennemgang af debatten omkring årsagerne til kommunismens sammenbrud fremhæver 4 omdiskuterede spørgsmål (ved den amerikanske valgkamp i 1992):

- Var interne eller eksterne faktorer vigtigst for Sovjetunionens sammenbrud?
- Hvor vigtig var Mikhail Gorbatjov for processen?
- Hvor betydningsfuld var den amerikanske oprustning i 1980'erne?
- Var Reagans vigtigste bidrag hans tidligere konfrontationspolitik, eller hans senere forhandlingspolitik?

De politiske implikationer var klare: Hvis amerikansk oprustning og pres havde forårsaget sammenbruddet, så retfærdiggjordes dermed Reagan-administrationens oprustning, modsat var den kritisabel, hvis Gorbatjovs reformer eller indre svaghed var den væsentligste årsag, tilsvarende med spørgsmålet om hvorvidt det var konfrontation eller samarbejde, som havde virket; naturligvis understregede republikanerne de eksterne faktorer og Reagans betydning, mens demokraterne understregede de interne faktorer og Gorbatjovs betydning.

Herefter placerer han forklaringerne på sovjetkommunismens sammenbrud i to hovedgrupper:

Ydre faktorer/(ultra)konservativt/republikansk:

Det var den amerikanske oprustning og udenrigspolitiske pres, som pressede USSR til at acceptere nedrustning, og indføre glasnost og perestrojka. Interne økonomiske og sociale problemer spillede en mindre rolle, og Gorbatsjov var blot en ”nyttig idiot”, som reagerede på indre og ydre pres. Dette er dog den mest ekstreme version, og der er divergerende meninger om, hvor meget det ydre pres bestemte Gorbatsjovs handlinger og accelererede kommunismens sammenbrud (Petersen:472 ff).

Interne faktorer/demokratisk:

Interne faktorer var de væsentligste for sammenbruddet: Den sovjetiske forhandlingsvilje skyldtes ikke Reagan-administrationens pres, men Gorbatsjovs ”new thinking”, for den begyndte først med Gorbatsjovs magtovertagelse i 1985 *efter* udstationeringen af mellemdistanceraketter i Europa, og han havde fra starten været modstander af udstationeringen af SS-20 missilerne. De sovjetiske forsvarsudgifter *var* en enorm byrde, men det havde den været før 80'erne, og den øgedes ikke derefter.

Disse forklaringer kan opdeles i to grupper (med en del overlap)⁷³ efter hvilke faktorer, de fokuserer på:

1. Den sovjetiske sociale og økonomiske krise, som begyndte i 1970'erne

Disse argumenter er i vid ustrækning identiske med de neo-institutionelle og samfundsmæssige forklaringer, som Tallberg refererer, så jeg vil ikke uddybe dem her.

2. Gorbatsjovs reformpolitik

Disse forklaringer fokuserer på Gorbatsjovs reformer som årsagen til sovjetkommunismens sammenbrud.

Petersen konkluderer, at begivenhederne i Sovjetunionen i 1980'erne var så komplekse, at ingen enkelt fortolkning er tilstrækkelig til at forklare kommunismens sammenbrud. Den økonomiske og sociale krise (forstærket af militærundergifterne) nedbrød befolkningens loyalitet over for regimet og fik dem til at vende sig mod nationale identiteter, mens Gorbatsjovs reforminitiativer slog fuldstændigt fejl og var med til at frisætte de kræfter, som rev unionen i stykker.

Forklaringerne på sovjetkommunismens sammenbrud kan altså dels grupperes efter deres ”karakter” (Tallberg) dels indplaceres på en politisk og indre-ydre skala (Petersen):

Fokus på interne faktorer	Fokus på eksterne faktorer
Politisk: (ofte) moderat til venstreorienteret	Politisk: (ofte) højreorienteret/Republikansk
Mono-kausale:	
Essentialistiske (ofte højreorienterede)	Reagan-regeringens oprustning og pres på USSR
Neo-institutionelle	
”Samfundsmæssige”	
Multi-kausale	

⁷³ Petersen medtager også en tredje gruppe, som jeg udelader, fordi de kun søger at forklare den forandrede *sikkerhedspolitiske* situation, som førte til afslutningen på den kolde krig, og intet siger om Sovjetunionens eller sovjetkommunismens sammenbrud.

Adskiller sig ved, hvilke interne faktorer, som tillægges betydning, og hvordan de vægtes indbyrdes.

Adskiller sig ved, hvor stor vægt de lægger på det amerikanske pres relativt til interne faktorer, og i hvor høj grad de mener, USSR's politik blev determineret af det ydre pres.

Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud:

Mark Kramer gennemgår i sine artikler en lang række forklaringer – gennemgangen er for omfattende til, at jeg kan referere den her – og grupperer dem i tre kategorier:

Underliggende årsager (som var til stede før Gorbatsjovs magtovertagelse): Til disse hører den økonomiske nedgang, social udvikling (i retning af modstand mod regimet og krav om større frihed m.m.), effekten af moderne (informations)teknologi og etniske konflikter.

Mellemliggende årsager (som opstod under Gorbatsjovs embedsperiode): Til disse hører Gorbatsjovs politiske liberalisering, svækkelsen af SUKP, konflikten mellem Yeltsin og Gorbatsjov, Ruslands økonomiske manøvrer⁷⁴ og verdenssamfundets indflydelse.

Udløsende årsager: Til disse hører det fejlslagne kupforsøg i august 1991 og Ukraines folkeafstemning til fordel for uafhængighed i december 1991 (Kramer (1):6)

Kapitel 6: Konklusion og diskussion

Årsagerne til sovjetkommunismens sammenbrud:

Tallbergs konklusion (s. 36) gav grund til at formode, (A) at interne forklaringer ville have størst forklaringsværdi, og (C) blandt disse ville de multi-kausale give den bedste forståelse; det samme konkluderer Petersen. Alle de gennemgåede monografier fokuserer på *interne* faktorer i forklaringen af sovjetkommunismens sammenbrud; ydre årsager spillede en mindre rolle, enten ved at forværre de økonomiske problemer (K & K), eller som en tilskyndelse til nedrustning og politisk og økonomisk liberalisering (Matlock, Brown).

Mht. de indre årsager, så er de tre sidste forfattere enige om, at det var *Gorbatsjovs politiske reformer* (*glasnost, demokratisering, svækkelse af repressionen*), som førte til sovjetkommunismens sammenbrud. Deres forklaring er *multikausal*, og de fokuserer på demokratiseringen, som brød SUKP's magtmonopol. DPJ's forklaring er *essentialistisk*. Han afviser, at de demokratiske reformer var reelle (systemet kunne ikke reformeres), og i tråd med hans opfattelse af kommunismen mener han, at en indre magtkamp (omkring reformpolitikken) førte til, at repressionen brød sammen, hvilket forårsagede systemets sammenbrud.

Det er tydeligt, at et fokus på interne faktorer i forklaringen af sammenbruddet ikke betyder, at man er

⁷⁴ Hermed menes (formoder jeg) ”lovkrigen” med USSR og tilbageholdelse af en stor del af Ruslands bidrag til unionsbudgettet, samt Ruslands/Yeltsins igangsættelse af økonomiske reformer uafhængigt af unionen.

venstreorienteret: Essentialisterne lægger størst vægt på interne faktorer (kommunismens indbyggede selv-destruktivitet) i forklaringen af sammenbruddet, og både DPJ og Martin Malia er stærkt højreorienterede; Brzezinski ligeså i min optik. Dette tyder (ikke overraskende) på, at essentialistiske forklaringer generelt er højreorienterede.

Hvilke forklaringer har så størst forklaringsværdi?

David Pryce-Jones

Jeg har allerede kritiseret DPJ's forklaring for at være utroværdig i sin beskrivelse af "naturen" af det sovjetiske system; desuden afviser jeg hans idé om at *enhver* reform nødvendigvis må føre til sammenbrud. Den umuliggør en diskussion af, hvilke *slags* reformer, som var truende for systemet (og hvorfor), eller hvor *langt* en reform kunne bevæge sig, før systemet brød sammen eller ophørte med at være kommunistisk. Derudover synes jeg, at hans beskrivelse af den indre dynamik i sammenbruddet er utroværdig; det er især hans beskrivelse af Gorbatjovs motiver og intentioner med reformerne (og hans karakteristik af Gorbatjov som et typisk "magtmenneske"), som er uholdbar; desuden er hans beskrivelse af den politiske dynamik fordrejet; de politiske konflikter i og uden for partiet handlede ikke bare om magt, men i høj grad om forskellige ideologiske og praktiske holdninger til, hvordan samfundsøkonomien og det politiske system skulle indrettes; og motiverne hos Gorbatjov og hans modstandere var ikke blot selviske, men bundede også i ønsket om at få samfundsøkonomien til at fungere.

Jeg tillægger derfor hans beskrivelse en lav forklaringsværdi; som nævnt synes jeg dens største styrke ligger i dens beskrivelse af den økonomiske elites manøvrer under privatiseringsprocessen, som er med til at forklare nogle af Ruslands nuværende økonomiske problemer.

DPJ's *politiske holdninger* påvirker klart hans konklusion; der er nærmest en tendens til, at de har determineret den på forhånd, og at hans beskrivelse er en efterrationalisering.

Keeran og Kenny:

K & K's beskrivelse af Gorbatjovs demokratiske reformer (og gradvise nedbrydelse af SUKP's magt og kontrol over samfundet) som den væsentligste årsag til sovjetkommunismens sammenbrud er upåklagelig, men jeg er uenig i deres forståelse af hans motiv, og mener i lighed med Matlock og Brown, at han gjorde det af *egen overbevisning og erfaring*, fordi han kom til at se partiet som den væsentligste hindring for de forandringer – både økonomiske og politiske – som han ønskede at gennemføre i det sovjetiske samfund. Heraf følger også, at jeg (i kontrast til K & K) mener, at der var *afgørende fejl* i den sovjetkommunistiske politiske⁷⁵ og økonomiske system⁷⁶, og at det var disse fejl, som forårsagede "skyggeøkonomiens" vækst.

⁷⁵ Et-parti styre (som ikke tillod indre uenighed og fraktionsdannelse), super-centralisering af beslutningsmagten, styrets bekendelse til og gennemtvungelse af en (i bedste fald) tvivlsom ideologi samt den statslige censur

⁷⁶ Forbudelse af privat ejendomsret, produktion og handel, statsligt monopol på ejendomsret til og kontrol med produktionsmidler, distribution, handel og planlægning.

K & K's beskrivelse af *dynamikken* i nedbruddet er for så vidt logisk og sammenhængende, mine indvendinger er mere *normative*: K & K beskriver det som et tilbageskridt, hver gang et ideologisk dogme som klassekampen, Brezhnev-doktrinen (som beskrives som 'international solidaritet'), eller sågar partiets ledende rolle (de er modstandere af demokrati!) opgives; jeg mener, det er et fremskridt, og jeg er *ikke* enig i, at marxismen-leninismen og sovjetkommunismens 'succeser' retfærdiggjorde den omfattende undertrykkelse og det autoritære politiske system (både i USSR og i Østeuropa), og den enorme fokus på militær produktion og -magt, som karakteriserede Sovjetunionen.

K & K's beskrivelse har sin største værdi i beskrivelsen af, hvor omfattende den korruption og illegale økonomi var, som blev skabt af det ulogiske økonomiske system, og er dermed med til at give en forståelse af Ruslands og eks-republikernes nuværende økonomiske problemer, men derudover tjener den mest som en illustration af, hvordan man kan (bort)forklare sovjetkommunismens sammenbrud, samtidig med at man prøver at fastholde, at dens grundlæggende politiske og økonomiske principper var sunde. Jeg må konkludere, at deres beskrivelse har en rimelig forklaringsværdi, men mange svagheder af normativ art. Den politiske holdnings indflydelse på konklusionerne er åbenbar; marxismen-leninismen og det hermed forbundne samfundssystem var grundlæggende korrekt, og dets sammenbrud må derfor forklares ved undergravelse fra snigende kapitalistiske kræfter⁷⁷, som SUKP pga. manglende agtsomhed ikke formodede at udrydde, hverken i samfundet eller i sin egen ledelse.

Matlock:

Matlocks argumenter og beskrivelse er meget overbevisende – og uhyre detaljerede – og giver en god og sammenhængende forklaring på sovjetkommunismens sammenbrud; jeg synes altså, at den har en høj forklaringsværdi. I hans beskrivelse af det økonomiske sammenbrud lægger han stor vægt på statsadministrationens manglende forståelse af markedsøkonomi og dens modstand imod gennemførelsen af privatisering m.m., og disse må naturligvis have været meget væsentlige faktorer for det økonomiske sammenbrud, men han går ikke (som K & K og DPJ) i dybden med spørgsmålet om korruption og illegal privatisering, hvilket jeg opfatter som en svaghed, da jeg mener, at disse faktorer har spillet en væsentlig rolle for det økonomiske sammenbrud.

Brown:

I lighed med Matlock tillægger jeg Browns beskrivelse og argumentation en høj forklaringsværdi. Deres redegørelse for årsagerne til sovjetkommunismens sammenbrud er i det væsentligste identiske, forskellene ligger bl.a. i deres vurdering af Gorbatsjov: Brown er mere positiv over for Gorbatsjov, specielt på det udenrigspolitiske område, hvor Gorbatsjov får hele æren for afslutningen på den kolde krig, men også indenrigspolitisk, hvor Brown mener, at Gorbatsjovs reformer skyldtes hans egne overbevisninger, som gradvist udvikledes, bl.a. gennem indflydelse fra vesteuropæiske socialdemokrater, mens Matlock

⁷⁷ Kunne også læses: Folkets længsel efter et bedre liv

mener, at Reagan-administrationen havde en stor indflydelse, både mht. at bringe den kolde krig til afslutning, og at fremskynde de sovjetiske reformer; her finder jeg Browns argumentation mest overbevisende. Mht. det økonomiske sammenbrud synes jeg, at Browns gennemgang har præcis den samme svaghed som Matlocks.

Konklusion – min vurdering af årsagerne til sovjetkommunismens sammenbrud:

Generelt konkluderer jeg, at multi-kausale forklaringer med vægt på de interne faktorer (Gorbatjovs reformer) i forklaringen har størst forklaringsværdi. Det er nemt at afvise påstanden om, at ydre faktorer skulle være de væsentligste blot ved at sammenligne Gorbatjovs respons på de samme ydre faktorer med hans forgængeres respons, hvilket både Brown og Kramer gør⁷⁸; og umiddelbart virker det oplagt, at *en ydre faktors påvirkning må bedømmes i forhold til den indre situation, den influerer på*⁷⁹ - alene derfor er det væsentligst at forstå de indre faktorer. Det er klart, at Reagan-administrationens økonomiske krigsførelse⁸⁰ må have forværret den økonomiske situation i Sovjetunionen, men jeg mener ikke der er holdbart at påstå, at den *gennemtvang* forandringer. Mht. *hvilke* indre faktorer, som var de væsentligste for sovjet-kommunismens sammenbrud, så er jeg enig i, at *det var Gorbatjovs politiske reformer – glasnost og demokratiseringen – som begge svækkede SUKP's greb om samfundet – der var hovedårsagen til sovjetkommunismens sammenbrud*. På sin vis er det væsentligste spørgsmål snarere *hvordan* Gorbatjov kunne gennemføre dette trods SUKP's modstand; også dette behandles grundigt hos Matlock og Brown, uden at der dog er plads til at gennemgå det her.

Min egen version af årsagen til sovjetkommunismens sammenbrud er som følger:

Den kommunistiske *ideologi* blev gradvist svækket⁸¹ efter Brezhnevs magtovertagelse, dels pga. korruptionen og de økonomiske problemer, dels pga. voksende uddannelse i befolkningen og mere kontakt med Vesten. Dette muliggjorde den dannelse af en gruppe af ”skjulte dissidenter” inden for partiet og statsorganerne, som Brown beskriver. Ideologiens ”erosion” accelererede *voldsomt* efter Gorbatjovs magtovertagelse pga. *den stedse forværrede økonomiske situation*, hans reformer skabte,

78 Brown noterer sig, at Andropov og Tjernenko reagerede på SDI og Reagan-regeringens oprustning ved at føre en uændret udenrigs- og indenrigspolitik, og de sovjetiske 'hard-liners' brugte den til at retfærdiggøre øgede militærudgifter, mens de for Gorbatjov var *endnu* et incitament til at arbejde for nedrustning (Brown:226 f). Iflg. Kramer benægter Gorbatjov selv, at perestrojka eller hans ændrede udenrigspolitik skyldtes vestligt pres, tværtimod var SDI blot med til at forlænge den kolde krig (Kramer (2):31 ff). Personligt har jeg indtryk af, at Gorbatjov var den første sovjetiske leder (måske med undtagelse af Krustjov), som overhovedet lod sig *påvirke* af udenlandsk pres – eller støtte; resten var for dogmatiske, eller for Stalins vedkommende, for magtbegærlige.

79 Medmindre den kan betragtes som en form for force majeure, som med sikkerhed vil medføre et systemisk sammenbrud, f.eks. et omfattende kernevåbenangreb eller en ødelæggende epidemi.

80 Hvis den fandt sted som beskrevet, men det ser jeg nu ingen grund til at tvivle på. K & K's og Kramers beskrivelse af den stammer fra Peter Schweizers bog ”Victory”, som er skrevet på baggrund af interviews med højtstående embedsmænd i Reagan-administrationen (Schweizer:ix ff).

81 Mange sovjetborgere betragtede den naturligvis allerede fra 1917 og fremefter som illegitim (ellers havde der ikke været nogen borgerkrig), men den blev dels gennemtvunget med magt, dels fastholdt med omfattende propaganda, censur og undertrykkelse af dissidenter, og dels opnåede Sovjetunionen i sin levetid nogle positive økonomiske resultater, som styrkede ideologiens legitimitet. Jeg tvivler på, om ideologien egentlig betød noget under Stalin, han styrede tilsyneladende igennem massiv terror og repression, så folks reaktioner her var mere betinget af selvopholdelsesdriften, men til gengæld har jeg det indtryk, at Krustjovs embedsperiode betød en styrkelse af ideologien.

kombineret med *glasnost* (afskaffelse af censuren af de hjemlige medier, ophøret af blokeringen af udenlandske radiosendere). *Kombinationen* af de to sidste faktorer var *massiv*, og delegitimerede ideologien totalt. *Sideløbende* med denne udvikling gennemførte Gorbatsjov (gennem manipulation og overtalelse, og imod enorme odds) en demokratisering, som endte med indførelsen af frie valg til et parlament med reel magt⁸², og samtidig ”afmonterede” han repressionen over for befolkningen ved at svække SUKP og dets kontrol med samfundet, løslade dissidenter og nægte at autorisere brugen af vold over for befolkningen. Kombinationen af delegitimeringen af statsideologien, demokratiseringen og den gradvise svækkelse af partiet førte uundgåeligt til kommunismens sammenbrud, og samfundet, som nu havde fået styringsorganer, der var unddraget partiets magt, sørgede for at forbyde det efter dets mislykkede forsøg på ved august-kuppet at genvinde magten⁸³.

Årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud:

Selvom de 4 forfattere lægger forskellig vægt på de faktorer, som forårsagede unionens sammenbrud, så er de enige om de væsentligste: Den underliggende årsag var nationalisme og etniske modsætninger i republikkerne, og modstand i periferien imod centralmagten. Denne situation blev forstærket og forværret af Gorbatsjovs politik, som var med til at forøge nationalismen og de etniske modsætninger, og Gorbatsjov kunne eller ville ikke anvende den nødvendige magt til at undertrykke de nationale oprør. Center-periferi-konflikten blev afgjort til periferiens fordel pga. Yeltsins politiske beslutninger, idet det var ham, som stod bag Ruslands undsigelse af centralmagten; dette var et led i en magtkamp mellem unionens og den russiske administration, og en personlig magtkamp imellem Gorbatsjov og Yeltsin, og august-kuppet var den udløsende faktor, fordi den svækkede unionens og Gorbatsjovs magt, samtidig med at den styrkede Yeltsin enormt.

Forskellene mellem forfatterne ligger i detaljerne: DPJ fokuserer i tråd med hans forståelse af de kommunistiske ledes psykologi på magtkampen mellem Yeltsin og Gorbatsjov, og finder det afgørende, at Yeltsin efter kuppet vandt kontrol over militæret; dermed var unionen dømt. Det mener jeg er en fordrejning. Det er åbenbart, at hærens uvillighed til at modsætte sig Yeltsin og det russiske parlament dømte kuppet til at slå fejl, men det afgørende for unionens sammenbrud var ikke Yeltsins kontrol med hæren (som i øvrigt også kan drages i tvivl), for Gorbatsjov var ikke *villig* til at bruge militærmagt for at holde sammen på unionen, det viste han gang på gang, og det ville have været i modstrid med alle de principper, han bekendte sig til (Kramer (2):25 ff, Brown (A):260 ff, Matlock:657 f). Her mener jeg igen, at DPJ's bias viser sig, og gør hans forklaring mindre troværdig.

82 K & K beskriver detaljeret, hvordan de TV-transmitterede parlamentsdebatter ”ændrede alting”.

83 Man kan sige, at partiet kunne have bevaret (noget af) sin magt ved at *ændre sin ideologi* og lade sig forvandle til et socialdemokratisk parti; det er iflg. Brown og Matlock (og vel også K & K) hvad Gorbatsjov forsøgte, men det viste sig at være umuligt, da partiet var domineret af dogmatikere, som ikke ønskede forandring. Dermed er ikke sagt, at ”kommunisterne” nu har ”mistet grebet” om de tidligere sovjetrepublikker. Som det beskrives i bilag 1 var USSR's samfundselite pr. definition medlemmer af partiet, så der sidder stadig tidligere kommunister på de ledende poster (Putin er som bekendt tidligere KGB-officer og var dermed pr. definition partimedlem) i mange af republikkerne, en del nu forklædt som nationalister; spørgsmålet er hvilke holdninger de i mellemtiden har udviklet, specielt til begreber som ”retsstat” og ”demokrati”.

Matlocks gennemgang af årsagerne til unionens sammenbrud er langt den mest detaljerede, idet han redegør for de mange modstridende interesser, som var på spil, og inddrager både nationale, politiske, økonomiske og personlige faktorer i forklaringen; jeg tillægger den derfor en høj forklaringsværdi. Browns gennemgang er en smule mindre detaljeret, men han vægter årsagerne på samme måde som Matlock og inddrager ligeledes både nationale, politiske, økonomiske og personlige faktorer i sin vurdering. Jeg tillægger Browns redegørelse den samme høje forklaringsværdi som Matlocks. K & K's gennemgang af årsagerne til unionens sammenbrud er ligeledes sammenhængende og troværdige, dog mener jeg, at deres ideologiske bias forhindrer dem i at se det nationalistiske oprør også som et resultat af undertrykkelse, og at deres modvilje mod Gorbatsjov fordrejer deres argumentation, f.eks. når de skriver, at det var Gorbatsjovs ønske om samarbejde med Vesten (og ikke hans princip om ikke at anvende militærmagt), som fik ham til at "give efter" for de baltiske staters pres for løsrivelse⁸⁴.

Konklusion – min vurdering af årsagerne til Sovjetunionens sammenbrud:

Personligt synes jeg, at unionens sammenbrud er sværere at forklare entydigt end partiets, men jeg forsøger, støttet af Kramers opdeling.

De væsentligste *underliggende faktorer* var periferiens nationalistisk betoned modstand mod centralmagten⁸⁵ (og russificeringen); denne skyldtes også modstand mod Moskvas centralstyring og økonomiske politik (før Gorbatsjov), som både forårsagede store miljødelæggelser og umyndiggjorde de lokale eliter; desuden betragtede mange republikker (med rette eller urette) Moskvas politik som en udbytning af periferien i forhold til centrum (Rosenfeldt bd. 4:8 ff). De eneste steder, hvor disse faktorer var stærke nok til *i sig selv* at skabe et ønske blandt et flertal af befolkningen om løsrivelse fra unionen, var i de baltiske republikker, måske også i Georgien og Armenien. Det skal bemærkes, at før Gorbatsjovs magtovertagelse var ingen i republikkerne i tvivl om, at ethvert forsøg på løsrivelse ville blive mødt med øjeblikkelig magtanvendelse (Brown (A):267).

De væsentligste *mellemliggende årsager* var Gorbatsjovs fejlslagne økonomiske politik⁸⁶, glasnost⁸⁷, demokratiseringen⁸⁸ og Gorbatsjovs afvisning af at holde unionen sammen med magt⁸⁹, som var afgørende

84 Det ville også være interessant at høre K & K's svar på, hvorfor de baltiske stater *ikke* burde have lov til at løsrive sig.

85 Som daterede helt tilbage til Stalins nationalitetspolitik og territoriale opdeling af USSR (Matlock:32 ff)

86 Som naturligvis forstærkede modstanden imod Moskvas centralstyring og økonomiske politik, oven i købet på to modstridende måder: Nogle republikker (Rusland, de baltiske republikker) ønskede *hurtigere* reformer end Moskva ville tillade, andre republikker (Ukraine, Centralasien) ønskede at *stoppe* reformerne

87 Som muliggjorde nationalistisk og separatistisk agitation og spredte viden om Stalin-tidens overgreb mod de forskellige nationer, om miljøproblemer osv.

88 Som indførte direkte valg til republikkernes parlamenter og gav dem reel magt, og som tillod dannelsen af folkelige, politiske bevægelser.

89 Hele spørgsmålet om Gorbatsjov og hans magtanvendelse eller mangel på samme er kompliceret og meget kontroversielt. Mens der er enighed om, at han var uvillig til at bruge *massiv repression* som et middel til at holde unionen sammen – eller undertrykke nationalisme, så mener mange iagttagere – inklusive DPJ og K & K – at han beordrede begrænset repression som Tbilisi-massakren, KGB's angreb på fjernsynsbygningen i Vilnius osv. Både Matlock og Brown (og jeg) er skeptiske over for dette (Brown skriver, at Gorbatsjov blev frikendt for ansvar af en parlamentskommission, som undersøgte Tbilisi-massakren), og spekulerer i stedet i, at disse voldelige overgreb var en del af en "kampagne" fra 'hard-liners' som søgte at presse Gorbatsjov til at autorisere massiv vold ved at provokere sammenstød. Hvad enten det nu var Gorbatsjov eller disse hard-liners, som stod bag overgrebene (Tbilisi-massakren kunne være et "fejlgreb", men en operation som KGB's storm på fjernsynsbygningen var med sikkerhed beordret af *en eller anden* i Moskva), så er der enighed om, at virkningen var at

i en situation, hvor løsrivelsestendenserne voksede så meget, at politiske midler (overtalelse og genforhandling af unionstraktaten) ikke kunne holde unionen sammen. Gorbatsjov kritiseres for, at han ikke tidligere (dvs. i 1988-1989) genforhandlede unionstraktaten og accepterede, at den nye union måtte lade de baltiske stater gå⁹⁰, men som han selv siger, så var det ikke en realistisk mulighed pga. partiets modstand; han ville simpelt hen være blevet afsat (Matlock:659 f). Yeltsins handlinger hører også til her: Hans (og det russiske parlaments) beslutning om at erklære russisk suverænitet, forrang af de russiske love overfor unionslovene og at tilbageholde penge til unionsbudgettet svækkede Gorbatsjov og unionsregeringen afgørende over for republikkerne⁹¹.

Udover den "legitime" modstand mod centralstyringen mener jeg også, at motiver blandt republikkernes eliter om større *personlig* politisk og økonomisk magt (og evt. indtjening)⁹² spillede en rolle for løsrivelsestendenserne, dette nævnes også af Matlock og naturligvis DPJ.

Den væsentligste *udløsende* årsag til unionens sammenbrud var august-kuppet. Det forhindrede underskrivelsen af en ny unionstraktat, som på det tidspunkt var accepteret af republikkerne⁹³, og det medførte både en massiv mistillid i republikkerne til centralmagten (som resulterede i en stribe af uafhængighedserklæringer under eller lige efter kuppet), og en enorm politisk svækkelse af Gorbatsjov og styrkelse af Yeltsin. Herefter var unionen efter min mening allerede dødsdømt; Yeltsin og republikkerne var nu så stærke politisk, at de kunne diktere betingelserne for en ny unionstraktat⁹⁴, og folkestemningen i Ukraine og andre republikker vendte sig til fordel for løsrivelse; i det perspektiv var den ukrainske folkeafstemning, som bekræftede uafhængighedserklæringen, og den ukrainske præsidents afvisning af at acceptere enhver form for union med centrale regeringsorganer blot en bekræftelse af beslutninger, som

styrke hadet (som det blev til) mod centralmagten, *samtidig* med at voldsanvendelsen var så begrænset, at den ikke "lagde låg" på løsrivelsestendenserne, men i stedet styrkede dem (Kramer:24 ff). Den "utilstrækkelige brug af repression" var særlig alvorlig i konflikten mellem Armenien og Azerbajdjan om Nagorny-Karabakh, hvor parternes krav var indbyrdes uforligelige; den eneste mulige "løsning" var altså at kvæle oprøret i enklaven, og man kan så diskutere, om det taler for eller imod Gorbatsjov at han valgte ikke at bruge magt. Det er ironisk, at august-kuppet, som blev gennemført af de kræfter, som hele tiden (uden held) havde forsøgt at få Gorbatsjov til at bruge magt til at *holde sammen* på unionen i stedet kom til at være en afgørende faktor for unionens *sammenbrud*.

90 Ved en tidligere afgivelse af magt til periferien (f.eks. vedr. økonomisk politik) ville noget af modstanden imod centralmagten kunne være mindsket. Der er generel enighed om, at de baltiske lande under ingen omstændigheder ville have deltaget i en ny union.

91 Før da var konflikten mellem centrum og periferi et alvorligt problem for Moskva, men centeret var overlegent over for periferien mht. magt og resurser; efter Ruslands suverænitetserklæring vendte magtforholdet, og konflikten blev en akut *krise* for Gorbatsjovs administration. Om beslutningen om at erklære suverænitet skyldtes ønsket om at gennemføre hurtigere økonomiske reformer (Yeltsin fortsatte med dette *efter* Gorbatsjovs fratrædelse, så man må konkludere, at han mente det seriøst), eller ønsket om at "få ram" på Gorbatsjov og overtage den sovjetiske statsadministration og det meste af den politiske magt – eller begge dele – ændrer ikke på effekten, dog må man konstatere, at hvis Yeltsin virkelig var besluttet på at "få ram" på Gorbatsjov og overtage unionen, så var dens opløsning garanteret allerede da Yeltsin blev præsident i juni 1991 (Matlock:652)

92 Fordi unionens ejendom på deres territorium (næsten al jord og produktionsmidler m.m.) så kom under deres kontrol, evt. til fordeling blandt befolkningen; hvordan denne fordeling ville foregå er så et spørgsmål om motiver og magt-konstellationer i eliten.

93 Om den nye union så ville have hængt sammen i længere tid er dog et åbent spørgsmål; jeg er tilbøjelig til at mene nej. Matlock skriver detaljeret om de mange stridsspørgsmål, som ikke var afklaret i denne traktat; alle drejede sig om, hvor megen magt centeret skulle have i forhold til periferien, så magtkampen var langt fra slut efter underskrivelsen af denne traktat (Matlock:426 f).

94 Yeltsin gav offentligt udtryk for, at han ikke ville være årsag til unionens opløsning. Hvis han *mente* det, kunne unionen måske være blevet reddet, hvis Ukraine ikke havde stemt for uafhængighed, og Kravchuk afvist at acceptere en ny union; tanken om en union uden om Ukraine var ikke realistisk, hverken for Yeltsin eller Gorbatsjov (Matlock:634)

allerede var taget. Underskrivelsen af CIS-aftalen og den fælles erklæring om, at USSR nu var opløst, var derfor ikke en årsag til, men en manifestation af opløsningen (Matlock:622 ff)

Diskussion

Konklusionen efterlader mange ubesvarede spørgsmål og interessante emner, som kunne efterforskes dybere.

Årsagen til Gorbatsjovs reformer:

Dette er et typisk stridsspørgsmål, hvor meningerne spænder fra de meget højreorienterede (som DPJ, Glynn og Malia), som mener, at reformerne blot var et forsøg på at genopbygge USSR's økonomiske styrke, så landet fik kræfter til at fortsætte supermagtskonflikten, eller at de alene var en fremtvungen reaktion på amerikansk pres (Malia:405 f, Glynn:309 ff), til de mere venstreorienterede – eller ”Gorbatsjov-positive” (Brown), som mener, at Gorbatsjovs reformer var et udtryk for en *dybtgående holdningsændring* i forhold til den tidligere sovjetiske ledelse, og et udtryk for, at det var lykkedes en humanist med demokratiske synspunkter at komme til magten i det sovjetiske system.

Jeg vil kort argumentere for, hvorfor jeg mener, at det sidste er tilfældet: For det første skriver Gorbatsjov selv det samme i sine erindringer (Gorbachev:171 ff), for det andet har jeg ikke nogetsteds set overbevisende argumenter for, at Gorbatsjov skulle være en kommunist af den dogmatiske art som hans forgængere; og hans reformer modsiger da også påstanden og taler for sig selv: Hvorfor skulle en dogmatisk kommunist fjerne censuren og tillade åben debat i medierne, tillade frie og hemmelige valg, og opgive Brezhnev-doktrinen og dermed miste kontrollen over Østeuropa? Argumentet om, at han gjorde det pga. pres fra Vesten forekommer en smule mere sandsynligt⁹⁵, men man skal huske på, at han var udsat for et langt stærkere pres fra SUKP's top for *ikke* at gennemføre disse reformer; at han valgte at gå i ”vestlig” retning må derfor skyldes hans egen overbevisning. Browns beskrivelse af de ”skjulte dissidenter” giver en overbevisende forklaring på, hvordan det var muligt for en sådan dissident at komme til magten i partiet, og hvordan han siden hen kunne bringe sine meningsfæller ind på magtfulde poster i staten og partiet; desuden dokumenterer den udviklingen af Gorbatsjovs politiske holdninger (Brown (A):89 ff og (B):161 ff). Bortset fra Gorbatsjovs og hans meningsfællers personlige motiver, så mener jeg, at de ”samfundsmæssige” forklaringer, som Tallberg refererer, bør inddrages i forståelsen af årsagen til Gorbatsjovs reformer. Samfundet *var* vokset fra statsinstitutionerne som følge af højere uddannelsesniveau, teknologisk udvikling m.m., og befolkningen ønskede forandringer, både demokratiske og økonomiske (Rosenfeldt bd. 3:206 ff). Den ”stivhed” i systemet, som Tallberg nævner var årsagen til, at det ikke fulgte med samfundsudviklingen⁹⁶; hvad der forårsagede den, kan diskuteres:

⁹⁵ Jeg vil ikke afvise at pres (eller tilskyndelse) fra Vesten spillede en rolle; jeg er enig i, at fordelene ved de vestlige samfundssystemer sammenholdt med situationen i Sovjetunionen spillede en væsentlig rolle for reformønskerne både i befolkningen og i partiets ledelse

⁹⁶ Og at samfundsforandringerne, som Brown skriver, nødvendigvis måtte indføres fra oven pga. systemets hierarkiske og

Ideologisk dogmatik, arven fra Stalin-tidens despoti, og magtbegær og angst for at miste kontrollen hos parti- og statsfunktionærer kunne være væsentlige dele af forklaringen.

Afslutningen på den kolde krig

Et andet stridsspørgsmål drejer sig om afslutningen af den kolde krig.

Her er der 2 hovedsynspunkter: Enten af Sovjetunionens accept af nedrustningsforhandlinger og reel nedrustning skyldtes, at amerikanerne oprustede og satsede på deres teknologiske fordele (SDI), hvilket gjorde det klart for USSR, at de ikke kunne vinde våbenkapløbet, og derfor måtte satse på afspænding og nedrustning (Glynn), eller at den sovjetiske vilje til nedrustning skyldes Gorbatsjovs holdninger, som han fik mulighed for at gøre til sovjetisk politik efter han fik posten som generalsekretær (Matlock, Brown). Jeg mener som antydning, at det var Gorbatsjovs holdninger og vilje til nedrustning, som var den afgørende faktor; de tidligere sovjetiske ledere (både Brezhnev, Andropov og Tjernenko) havde reageret på den amerikanske oprustning med aggressivitet og dogmatisme, ikke ved at ønske nedrustning⁹⁷, skiftet i udenrigspolitikken kom først efter Gorbatsjovs magtovertagelse. Måske kan argumentet om den amerikanske oprustnings betydning have en vis gyldighed overfor 'hard-liners' i USSR, f.eks. i militæret, ved at demonstrere, at de ikke kunne 'vinde' våbenkapløbet, og at forsøge det ville få samfundsøkonomien til at bryde sammen, men: a) Den amerikanske oprustning kunne lige så vel anvendes som bevis for amerikanernes fjendtlige hensigter og nødvendigheden af at bevare et stærkt forsvar, og b) At USSR ikke kunne *vinde* våbenkapløbet, var vel ikke en tvingende grund til at *nedruste*? USSR havde stadig så mange konventionelle og atomare våben, at det gjorde et amerikansk angreb usandsynligt/umuligt, selv for de, som var parat til at tro på, at et sådant angreb overhovedet overvejedes.

De økonomiske reformer og de økonomiske problemer:

Som nævnt er der enighed om, at Gorbatsjovs økonomiske reformer var en fiasko, men spørgsmålet om, *hvorfor* de slog fejl er ikke blevet diskuteret i opgaven. Efter min mening er det det mest komplicerede og sammensatte af problemerne omkring Sovjetunionens sammenbrud, og det er også af stor betydning for forståelsen af Ruslands og gamle sovjetrepublikkers fremtid, fordi problemerne dengang, og de beslutninger (især mht. hvordan statsejendommen skulle omdannes til privatejendom) som blev taget, er afgørende for den nuværende økonomiske (og politiske) situation og udvikling.

Brown og Matlock er enige om, at fiaskoen både skyldes statsadministrationens og partiapparatets *modstand* mod de økonomiske reformer (Gorbatsjovs oprindelige ideer blev udvandet allerede inden de blev autoriseret af Politbureauet, og selv efter at de var blevet til love, blev udførelsen blokeret eller modarbejdet af statsapparatet), og at reformerne i *sig selv* var dårligt gennemtænkt. Som følge af

repressive natur; befolkningen var også socialiseret til, at der var klare grænser for deres indflydelse.

⁹⁷ Spørgsmålet er også, hvor stor USSR's militær-industrielle kompleks havde på udenrigspolitikken; Matlock og Brown beskriver det, som om Ustinov (forsvarsministeren) og Gromyko havde den største indflydelse herpå, og Ustinov var inkarnationen af det militær-industrielle kompleks og dets interesser, mens Gromyko (mr. Njet) ikke var typen, som gav efter.

Gorbatjovs reformer (og administrationens modstand) blev økonomien fanget i en slags ingenmandsland mellem markeds- og planøkonomi. Det markedsøkonomiske element, med både private og statsejede firmaer⁹⁸ fungerede dårligt, fordi der manglede de nødvendige *markedsstøttende institutioner* (den nødvendige lovgivning samt institutioner og domstole til at håndhæve den, nedbrydelse af monopoler⁹⁹, og en fornuftig pengepolitik¹⁰⁰), og en forståelse blandt virksomhedslederne af, *hvordan* man skulle agere og samarbejde i en markedsøkonomi¹⁰¹. Det planøkonomiske element fungerede dårligt, fordi den centrale kontrol og tvang, som tidligere havde gjort, at man producerede, hvad man blev *dikteret*, forsvandt eller slækkedes. Herefter begyndte mange virksomheder at reagere egoistisk og hamstre deres produkter i håb om at opnå højere priser, eller de nedsatte produktionen, og dette må have været umuligt for den centrale administration at styre, som skulle sørge for allokationen af råvarer og fordelingen af færdigvarer mellem de forskellige virksomheder. Matlock (og Yeltsin og ”markedsorienterede” økonomer, som kom til at dominere Ruslands omdannelse til markedsøkonomi) så løsningen på dilemmaet i en hurtigere privatisering og overgang til markedsøkonomi, decentralisering af beslutningskompetencen og fjernelse af den centrale planlægning¹⁰² (Matlock:363 f.), mens Gorbatjov (og især statsbureaukratiet), var tilhængere af en langsommere (eller ingen) overgang. Presset for en hurtig overgang til markedsøkonomi blev meget stort i de sidste år af Gorbatjovs regeringsperiode, fordi økonomien fungerede så dårligt, men faktisk gik det endnu værre efter Yeltsin overtog styringen og prøvede at accelerere privatiseringen (nu modarbejdet af det *russiske* bureaukrati). På den ene side er jeg enig i, at statsbureaukратиets modstand imod privatisering (bøndernes overtagelse af jorden, oprettelsen af private virksomheder, som skulle agere på et frit marked) var ødelæggende for en positiv økonomisk udvikling og retfærdiggjorde nedskæringen af det, men på den anden side mener jeg, at privatiseringen af de store statsejede virksomheder skete for hurtigt, før markedsstøttende institutioner var tilstrækkeligt etablerede, og *før der var skabt faste lovgivningsmæssige rammer* (som vel at mærke blev håndhævet!) for, hvordan privatiseringen af disse kunne ske *på retfærdig vis*; det er trods alt en fælles ejendom, som principielt tilhørte alle sovjetborgere (og ikke blot magteliten) vi taler om.

Som det fremgår, ville de økonomiske reformer være vanskelige at gennemføre, *selv hvis magteliten havde bakket op omkring dem*, men nu blev de forsøgt *på trods* af modstand fra store dele af magteliten, og uden et sammenhængende ”trin for trin” program. Et sådant var umuligt at udtænke, fordi de økonomiske reformer var en gradvis ”trial and error” proces, hvor slutmålet (reguleret markedsøkonomi og privatisering) udviklede sig undervejs. Endelig er det min holdning, at en forudsætning for en (relativt)

98 Hvor staten stadig understøttede tabsgivende statsvirksomheder; det kunne også være nødvendigt af politiske årsager (for at undgå arbejdsløshed), eller fordi virksomhedens produkter var uundværlige i økonomien.

99 Mange af statsvirksomhederne havde monopol på deres varer, hvilket ikke var noget problem i en planøkonomi, hvor priserne var centralt fastsatte, men katastrofalt på et marked styret af udbud og efterspørgsel.

100 I dette tilfælde en stram pengepolitik, for lønningerne i de statsejede virksomheder steg hurtigere end produktiviteten, og staten vedblev med at understøtte basisfødevarer og boliger og havde et enormt budgetunderskud. Dette skabte inflation, og fødevaremanglen kunne ikke afhjælpes ved at hæve priserne på fødevarer, fordi øgede priser ikke var noget produktionsincitament for bønderne, så længe der ikke var *varer*, de kunne for rublerne.

101 Det sidste kan ikke undre, når det betænkes at privat handel havde været forbudt siden Stalins tid.

102 Samt indførsel af de nævnte markedsstøttende institutioner

vellykket overgang fra planøkonomi til markedsøkonomi kræver *enten* en fast, central styring med præcis lovgivning *eller* at de forskellige aktører (virksomhedsledere, bureaukrater osv.) udviser en høj grad af altruisme og samfundssind i deres dispositioner (eller måske begge dele!), men ingen af disse forudsætninger synes at have været til stede. Overgangen fandt sted i et land, som aldrig havde været præget af respekt for lovene, og i en situation med stigende lovløshed og opløsning af centralmagten, og selvom man ikke ukritisk accepterer DPJ's beskrivelse af den sovjetiske magtelite som hensynsløse rovdyr, eller K & K's mening om, at al privatøkonomisk aktivitet er korrupt og skadelig, så synes det klart, at korruption og privat egoisme var stærke eller dominerende motiver i den privatisering, som fandt sted under og efter Gorbatsjov – og at de stadig præger de fleste af de gamle sovjetrepublikker, i særdeleshed Rusland.

Demokratisering:

Et interessant spørgsmål i denne forbindelse er, hvorfor overgangen til demokrati og markedsøkonomi er gået så meget lettere i de gamle østbloklande og i de baltiske republikker end i Rusland? Her mener jeg, at svaret – udover, at landene er mindre, og økonomiske/demokratiske reformer derfor er nemmere at overskue¹⁰³ – hænger sammen med landenes politiske kultur, hvor den folkelige deltagelse i politikken, eller om man vil, *civilsamfundets indflydelse*, var stærkere, så de politiske beslutninger og økonomiske dispositioner i højere grad kom til at afspejle flertallets, frem for en snæver magtelites ('det russiske kleptokrati') interesser, og hvor magtelisten har vist mere samfundssind end i Rusland. Fordi løsrivelsen og demokratiseringen var sket som et resultat af et folkeligt pres, og i en proces¹⁰⁴, hvor folket mobiliseredes gennem politiske bevægelser, hvis ledere overtog regeringsmagten (gennem valg), og dermed var ansvarlige overfor vælgerne, fik disse samfund hurtigere et fungerende demokrati end Rusland. Rusland havde en ubrudt historie med et autoritært og undertrykkende centralstyre fra czar-tiden til Gorbatsjov¹⁰⁵; repressionen¹⁰⁶ (og dermed undertrykkelsen af demokratiske tendenser i befolkningen) var voldsommere her end i Østeuropa¹⁰⁷, og demokratiseringen blev (nødvendigvis) indført "ovenfra", uden en gradvis udvikling af en demokratisk kultur i landet. Forskellen viste sig også hurtigt i konflikterne mellem Yeltsin og parlamentet, hvor Yeltsin – på tværs af forfatningen – prøvede at gennemføre sin vilje over for parlamentet, og sågar satte hæren ind imod det¹⁰⁸.

Legitimitet:

Dette leder til spørgsmålet om muligheden for at reformere det kommunistiske system. Det er nemmere at

103 Den russiske omstilling blev også vanskeliggjort af tilbagetrækningen af hæren fra Østeuropa (millioner af arbejdsløse), størrelsen af den militære produktion (hvis isenkram nu ikke længere blev købt af staten og Østblokken), den psykologiske effekt af tabet af "emperiet" og statsideologien, som ikke var påført udefra, og de etniske uroligheder, som også bredte sig til selve Rusland.

104 I hvert fald i Polen, Tjekkoslovakiet og de baltiske lande, hvor jeg har studeret løsrivelsesprocessen

105 Man kan også argumentere for, at traditionen stadig fortsætter.

106 Og den tilhørende magt-mentalitet, både i partiet, hæren og KGB, ja i hele samfundet.

107 Som jeg ser det, måske med undtagelse af Rumænien.

108 http://en.wikipedia.org/wiki/Boris_Yeltsin; Matlock:680 f.

styre et samfund, hvis befolkningen opfatter regeringen som legitim; magtanvendelse kan minimeres, hvis lovene og fordelingspolitikken opfattes som retfærdig og til gavn for helheden. Hvis styret mangler legitimitet, f.eks. pga. økonomisk ulighed, eller som i USSR pga. fattigdom, korruption, undertrykkelse af almindelige frihedsrettigheder og ideologisk bankerot, så må styret i stedet anvende repression eller ”bestikkelse” for at sikre adlydelse i befolkningen og købe sig magtelitens støtte (Thomson:107 ff). I USSR anvendtes propaganda for at skabe en kunstig legitimitet, og når det mislykkedes, forhindrede repressionen modstanden imod regimet i at komme til udtryk. De dele af magteliten, som ikke var ”troende” kommunister, kunne købes gennem de goder, som partiet fordelte – og i øvrigt også var udsat for truslen om repression.

For at gennemføre en succesfuld demokratisk reform¹⁰⁹ i USSR, samtidig med at man bevarede regeringsmagten, var det altså nødvendigt at *øge* styrets legitimitet i takt med at propagandaen og repressionen opgaves, og det virker oplagt, at Gorbatjov netop prøvede at øge styrets legitimitet gennem demokratisering, økonomiske reformer og forvandling af statsideologien, som *krævede* opgivelsen af repression og propaganda.

Problemet var bare, at propagandaen og repressionen blev slækket, *før* styret opnåede tilstrækkelig legitimitet, hvorved forudsætningerne for et oprør i folket og magteliten skabtes. Det viste sig at være for vanskeligt at skabe legitimitet gennem demokratisering eller indførelsen af en retsstat. For det første var glasnost ødelæggende for styrets legitimitet, fordi den kastede lys over fortidens synder, kritiserede ideologiens og den økonomiske politiks svagheder, åbnede for alternative synspunkter og muliggjorde en sammenligning af forholdene i USSR med USA og Vesteuropa m.m. For det andet var en stor del af statsapparatet modstandere af demokratisering og økonomiske reformer¹¹⁰, hvilket vanskeliggjorde dem og miskrediterede centralstyret yderligere, og for det tredje mislykkedes de økonomiske reformer, hvilket betød endnu et fald i styrets legitimitet. Ganske vist var Gorbatjov iflg. Brown umådeligt populær i befolkningen frem til 1990, hvilket viser en opbakning til ham (men ikke nødvendigvis til partiet), men derefter dalede hans popularitet (som følge af hans højredrejning og den økonomiske situation), og Yeltsin, reformpolitikkerne og nationalisterne fik størst tilslutning – og endte med at færdiggøre Gorbatjovs demontering af kommunistpartiets magt og (i modstrid med Gorbatjovs ønsker) at opløse USSR.

Neo-patrimonialisme:

I litteraturen kan man finde beskrivelser af Sovjetunionen under Stalin som neo-patrimoniel (Gorlizki:701 f.), og af Rusland under Yeltsin som en neo-patrimoniel stat, der ligner de post-koloniale afrikanske stater (Warhola:464). Når man betænker korruptionen i og karakteren af Brezhnevs regime (Matlock:157 f,

109 Som nævnt viser Kinas eksempel, at økonomiske reformer i et kommunistisk system godt kan gennemføres uden af slække på repressionen, men min opfattelse (og Browns og Matlocks) er, at Gorbatjov samtidig ønskede demokratiske reformer, ikke blot fordi han anså dem for nødvendige for en økonomisk forbedring, men også fordi han så dem (og indførelse af en retsstat med frihedsrettigheder osv.) som et mål *i sig selv*.

110 Fordi den truede den kommunistiske ideologi, som de troede på, eller fordi den betød, at de mistede deres magt.

651), er det nærliggende også at kalde dette neo-patrimonielt, hvoraf jeg slutter, at Sovjetunionen også i den mellemliggende periode, bl.a. under Gorbatjov var en neo-patrimoniell stat. Neo-patrimonielle stater er typiske for de tidligere afrikanske kolonier, og er karakteriseret ved udadtil at have en demokratisk og legal-rationel facade (illusionen af, at administrationen og regeringen følger lovgivningen og demokratiske spilleregler), men indadtil holdes de sammen af patron-klient netværk med ledelsen som øverste patron og fordeler af goder til klienter under sig, som de så distribuerer, for at sikre sig støtte i deres egen klientbase osv. Styret legitimeres ikke af demokratiske valg, men af en ideologi (f.eks. nationalisme, kommunisme eller persondyrkelse), kombineret med de goder, som ledelsen fordeler til sine klienter, og hvis ideologien mister overbevisningskraft, eller ledelsen løber tør for goder at fordele, så truer oprøret (Thomson:107 ff). Mens Brezhnev og Tjernenko kan ses som ”gode” neo-patrimonielle ledere (som fastholdt ideologien og var en del af det korrupte, patrimonielle netværk), så bekæmpede både Andropov og Gorbatjov (og hans støtter, f.eks. Ligachev og den ’tidlige’ Yeltsin) korrupsionen og dermed dele af netværket. Gorbatjov underminerede oven i købet statsideologien¹¹¹, samtidig med at hans økonomiske politik gjorde kagen mindre; det kan derfor ikke undre, at partiets apparatchiks, truet både ideologisk og økonomisk, gjorde oprør.

Set i dette perspektiv kan Gorbatjovs reformer ses som et forsøg på omdanne USSR fra en neo-patrimoniell til en legalt-rationel stat, men forsøget mislykkedes, fordi magteliten var for stærk og selvisk, og ikke ville afgive sine økonomiske privilegier¹¹². Den eneste måde, hvorpå Yeltsin (og efter ham Putin) kunne bevare deres magt, var ved at etablere deres egne neo-patrimonielle netværk, og spørgsmålet om, hvorvidt en demokratisering kan lykkes i Rusland er, som jeg ser det, hovedsageligt et spørgsmål om, hvorvidt den russiske magtelite kan (tvinges til) at udvikle samfundssind. Umiddelbart et mit indtryk, at det har lange udsigter, men med tiden kan der måske opstå et organiseret civilsamfund, som gennemtvinger et reelt (også økonomisk) demokrati fra neden, på sin vis var det vel det, som mislykkedes i 1917, fordi konflikterne i samfundet var for voldsomme.

FINIS

¹¹¹ I et forsøg på at erstatte den med (social)demokratiske og humanistiske ideer.

¹¹² Dvs. de ”troende” kommunister mistede deres privilegier; de mere pragmatiske skiftede blot ham og hest, blev nationalister og kapitalister, støttede Yeltsin og republikkernes løsrivelse, og sørgede for at rage så meget som muligt til sig i privatiseringsprocessen. Den *uofficielle* magtelite (sortbørshandlerne og mafiaen) støttede naturligvis også Yeltsin, og dermed republikkernes løsrivelse (som svækkede den centralmagt, som kunne stå i vejen for deres egne forretninger) og en hurtig privatisering og liberalisering, som gjorde livet nemmere for dem, jf. K & K's bemærkninger (Keeran:156).

Litteraturliste:

Dybdelitteratur:

Bøger:

Brown, Archie:	The Gorbachev Factor	Oxford University Press 1996 (Brown (A))
Brown, Archie:	Seven Years That Changed the World	Oxford University Press 2007 (Brown (B))
Carrère, Hélène:	De sovjetiske minoriteter	Forum 1991
Gorbachev, Mikhail	Memoirs	Doubleday, 1996
Glynn, Patrick:	Closing Pandora's Box	Basic Books, 1992
Jensen, Bent:	Den Ny Ruslands historie	Centrum 1992
Keeran, R & Kenny, T:	Socialism Betrayed	International Publishers 2004
Malia, Martin:	The Soviet Tragedy	The Free Press, New York 1994
Marples, David R:	The Collapse of the Soviet Union 1985-1991	Pearson Education Limited. 2004
Matlock, Jack F:	Autopsy on an Empire	Random House New York 1995
Pryce-Jones, David:	The War that Never Was	Weidenfeld & Nicolson 1995 (DPJ)
Rosenfeldt, N. E et al:	Politikens Ruslandshistorie bd. 3 og 4	Politikens Forlag 1992
Schweizer, Peter:	Victory	The Atlantic Monthly Press, New York 1994
Thomson, Alex	An Introduction to African Politics	Routledge 2000

Artikler:

Dallin, Alexander	Causes of the Collapse of the USSR	Post-Soviet Affairs 8, 279-3023
	http://faculty.goucher.edu/history231/Dallin.htm	
Gorlizki, Yoram	Ordinary Stalinism	Journal of Modern History, Vol. 74 Issue 4
Keeran, R & Kenny, T:	Debating the Soviet Demise: A rejoinder	Science & Society vol. 71 no. 1
Kramer, Mark:	The Collapse of the Soviet Union (Part 1)	Journal of Cold War Studies, Vol. 5 no. 1
Kramer, Mark:	The Collapse of the Soviet Union (Part 2)	Journal of Cold War Studies, Vol. 5 no. 4
Petersen, Erik F:	The End of the Cold War	The History Teacher vol. 26 no. 4
Tallberg, Jonas:	Explaining the Collapse	Statsvetenskabelig Tidsskrift nr. 4, 1996
Warhol, James W:	How Russia Is Not Governed (anmeldelse)	Demokratizatsiya summer 2005
	http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3996/is_200507/ai_n15704842	

Breddelitteratur:

Berntson, L, Haldanarson, G & Jensen, H:	Europa 1800-2000	Roskilde Universitetsforlag 2003
Judt, Tony:	Postwar – A history of Europe since 1945	Penguin Books 2006

Bilag 1: Sovjetunionens politiske system (Rosenfeldt bd. 3:195)

Det sovjetiske politiske system var to-grenet, idet det dels bestod af en statsadministration, som var meget lig den, der findes i vestlige demokratier, dels af det SUKP's partiorganisationer¹¹³, der duplikerede statsorganisationerne og i realiteten kontrollerede dem (se figuren nedenfor). I mange tilfælde var der personsammenfald mellem partiets og statens organisationer og mellem forskellige partiorganer, f.eks. var partiets generalsekretær ofte formand for den Øverste Sovjets Præsidium, og en del af Politbureauets medlemmer var samtidig medlemmer af Ministerrådet eller Sekretariatet (hvor de besad de vigtigste poster; generalsekretæren naturligvis som leder af Sekretariatet). SUKP styrede altså statsadministrationen, men kontrollerede også fagforeninger, børne- og ungdoms-organisationer (inklusive partiets egne, Komsomol¹¹⁴, Oktobristerne og Pionerforbundet¹¹⁵), kunstner-foreninger, politi og militær samt endelig alle tilladte nyhedsmedier; helt enkelt styrede SUKP det sovjetiske samfund ned

¹¹³SUKP var det eneste tilladte parti, og de højere poster i partiet blev ikke besat gennem valg, men ved udpegelse fra partiet selv.

¹¹⁴Partiets ungdomsorganisation som talte 60% af alle 14-28 årige (1998) (Jensen:189)

¹¹⁵Partiets børneorganisationer, som talte næsten alle børn fra 6-14 år (1998) (Jensen:189)

til mindste detalje¹¹⁶. Dette betød selvfølgelig også, at hvis man ville gøre karriere og have en god stilling, var det nødvendigt at være medlem af partiet; således havde SUKP i 1981 ca. 17,5 mio. medlemmer, eller 15% af den voksne befolkning, dog var kun 25% af medlemmerne kvinder, og partiet var særdeles mandsdomineret, især i topledelsen (Jensen:188 ff; Rosenfeldt bd. 3:189 ff).

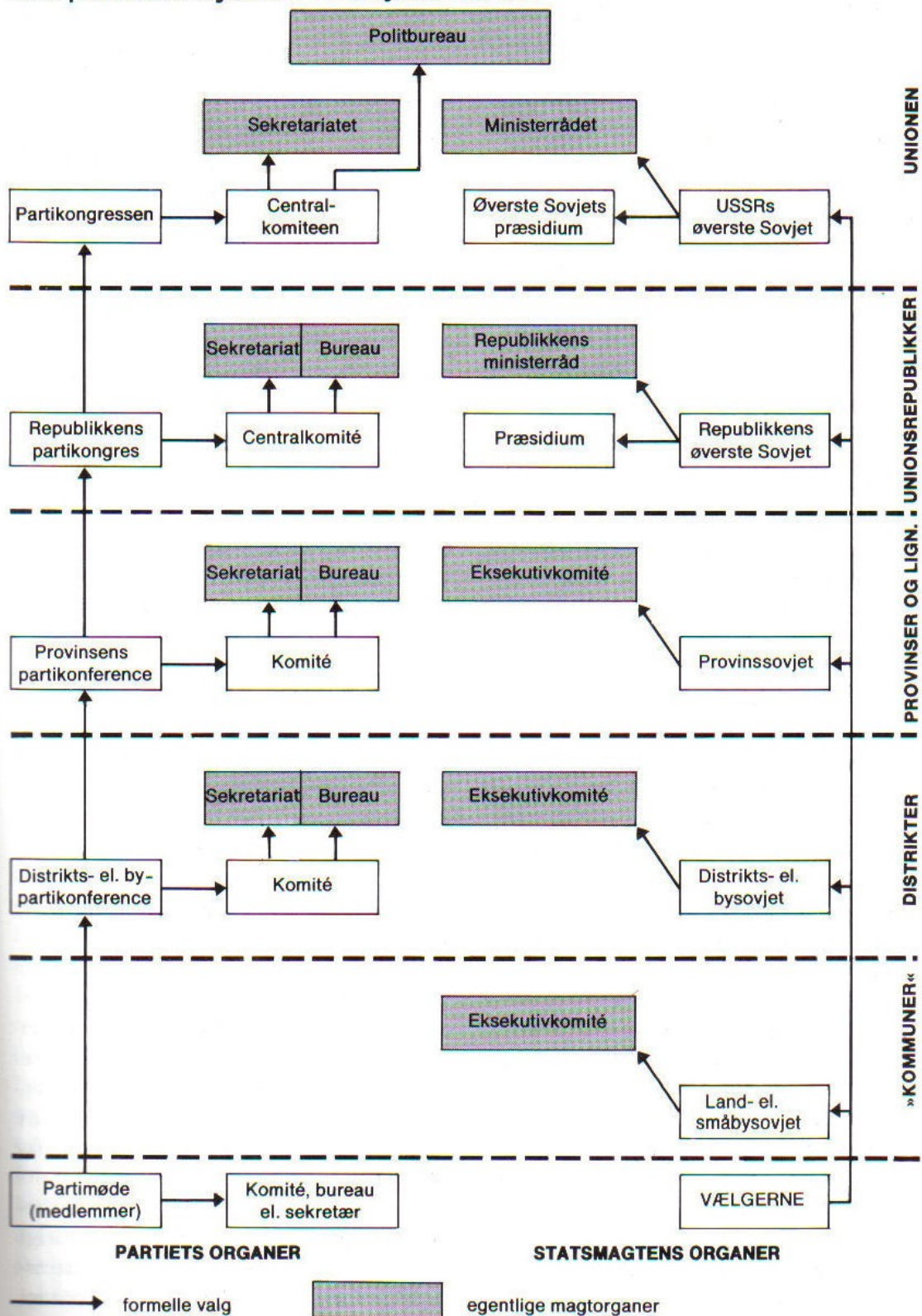
USSR's Øverste Sovjet var den sovjetiske parallel til et vestligt parlament (med 2 kamre og i alt 1500 medlemmer), mens Ministerrådet (med over 100 medlemmer) var den nominelle regering (og ministrene i denne ledede altså de ministerier, som bl.a. styrede økonomien). Den Øverste Sovjets Præsidium (39 medlemmer) svarede formelt til "kabinettet" i en vestlig regering, og dets præsident var det titulære statsoverhoved; alle 3 organer havde beføjelser til at udstede unionslove. Hvad SUKP angår, så var Politbureauet (egt. Centralkomiteens politiske bureau) dets øverste organ (og de facto landets regering, hvis medlemmer mødtes mindst en gang om ugen for at træffe beslutninger om vigtige statsanliggender). Politbureauet havde omkring 12 fuldgyltige medlemmer og 6 kandidatmedlemmer (med/uden stemmeret), og ledtes af partiets generalsekretær, som var landets egentlige leder. Under Politbureauet sorterede Sekretariatet¹¹⁷, der dels forberedte sager til beslutning i Politbureauet, og dels kontrollerede udførslen heraf. Desuden kontrollerede Sekretariatet de forskellige ministerier gennem sine afdelinger og underafdelinger, som dublerede ministerierne og overvågede deres arbejde¹¹⁸. Sekretariatet kontrollerede også *nomenklaturen*, som var en fortegnelse over de højere embeder i Sovjetunionen og Østeuropa, som kun kunne besættes med dets godkendelse. Centralkomiteen bestod af ca. 300 fuldgyltige og 150 kandidatmedlemmer (med/uden stemmeret), og valgtes formelt af partikongressens 5000 delegerede. ligesom Centralkomiteen formelt set valgte Politbureauets og Sekretariatets medlemmer. I realiteten foregik partikongressens "valg" ved enstemmig godkendelse af en på forhånd udarbejdet liste, ligesom det var inderkredsen i Politbureauet og Sekretariatet, som udpegede nye medlemmer til begge disse (samt til de øverste regeringsposter); systemet var altså reelt fuldstændig topstyret. Som det ses af figuren, var republikker, provinser, og distrikter udstyret med en lignende dobbeltadministration, og det var i alle tilfælde partiet, som havde kontrollen og den endelige magt (Jensen:188 ff; Rosenfeldt bd. 3:194 ff; Matlock: 32 f.)

¹¹⁶Partiet havde organisationer på republik-, distrikts-, regions-, kreds-, by- og landsbyniveau, i sovkhøzer og kolkhøzer, og så snart der på arbejdspladser eller i boligområder fandtes blot 3 partimedlemmer, blev der dannet en particelle (Jensen:192).

¹¹⁷Hed egentlig Centralkomiteens sekretariat, men fungerede i realiteten som Politbureauets sekretariat. Det bestod af over 20 afdelinger med 150-170 underafdelinger.

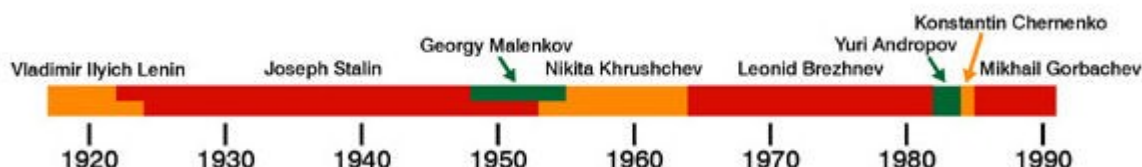
¹¹⁸Arbejdsdelingen var sådan, at ministerierne stod for den daglige administration, mens sekretariatet førte en almen kontrol, og begge organer samarbejdede om formuleringen af politiske oplæg og præsentation af deres sektors særinteresser for beslutningstagerne.

Det politiske system i Sovjetunionen

Bilag 2: Sovjetiske ledere:

1917 – januar 1924:	Vladimir Lenin
januar 1924 – marts 1953:	Josef Stalin
marts 1953 – september 1953:	Georg Malenkov
september 1953 – oktober 1964:	Nikita Krushchev
oktober 1964 – november 1982:	Leonid Brezhnev
november 1982 – februar 1984:	Yuri Andropov
februar 1984 – marts 1985:	Konstantin Tjernenkov
marts 1985 – december 1991:	Mikhail Gorbatjov

Kilde: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_leaders_of_the_Soviet_Union

Undervisningsmæssige overvejelser:

Pga. kompleksiteten i de problemer, som behandles her, ville jeg ikke bruge emnet i et undervisningsforløb på et lavere niveau end gymnasiet. Emnet egner sig naturligvis også til at blive præsenteret i bogform, film (begge dele findes allerede) eller på museer til et voksent publikum, men jeg vil koncentrere mig om et muligt undervisningsforløb i gymnasiet. Da Sovjetunionens sammenbrud er så nært forbundet med resten af Sovjetunionens og den Kolde Krigs historie, ville jeg lade emnet indgå i et længere forløb¹¹⁹ som behandler ét (eller begge) af disse emner. Et muligt forløb handler således om Sovjetunionens historie fra ca. 1900 til i dag, hvor jeg ville definere nogle vendepunkter i russisk/sovjetisk historie, og lade eleverne arbejde gruppevist med dem. Disse perioder kunne f.eks. være:

- Czar-styret og 1. verdenskrig.
- Den russiske revolution.
- Stalins magtovertagelse, tvangskollektiviseringen og 30'ernes terror.
- Sovjetunionen under 2. verdenskrig
- Tysklands deling; Østeuropa bliver kommunistisk – starten på den kolde krig
- Kriser under den Kolde Krig: Ungarn, Cuba, Tjekkoslaviet
- Sovjetunionen under Krustjov og Brezhnev
- Sovjetunionens sammenbrud
- Rusland efter kommunismen

Jeg mener, at en sådan perspektiveret og historisk gennemgang er nødvendig for at forstå hele problematikken om Sovjetunionens sammenbrud, og naturligvis er det også ønskeligt at trække

¹¹⁹ Min. 2 måneder afhængigt af, hvor meget der gøres i dybden; historie på gymnasiet har 2 ugentlige timer, og det ville være bedst, om emnet kunne behandles tværfagligt med samfundsfag, så der bliver mere tid til rådighed

linierne helt op til i dag, hvor Ruslands nuværende politiske, etniske og økonomiske problemer har en klar sammenhæng med begivenhederne under Gorbatsjovs embedsperiode; det er jo (i hvert fald efter min mening) netop ved sin betydning for forståelsen af verdenssituationen i dag, at forståelsen af historiske emner bliver interessante og relevante.

Mht. til indholdet af elevernes opgaver ville jeg som lærer opstille nogle spørgsmål, der som minimum skulle behandles inden for hver periode, for derved at sikre, at væsentlige pointer og problemstillinger blev behandlet. Ellers skulle eleverne arbejde selvstændigt med emnet, og slutproduktet være dels en skriftlig opgave, som afleveres til læreren, dels et mundtligt oplæg til resten af klassen, hvorved hele klassen kom til at få en gennemgang af den samlede periode. Enkelte af perioderne, eller andre vigtige emner inden for hele perioden kunne også behandles ved læreroplæg og fælles diskussion, eller på baggrund af spille- eller dokumentarfilm, f.eks. findes der en udmærket Hollywood-film (Thirteen Days) om Cuba-krisen.

Hvis undervisningen også skulle omhandle den politiserede brug af forståelsen af Sovjetunionens sammenbrud, ville det være oplagt at læse den artikel af Adam Meyersson, som Petersen refererer til (Petersen:473, jeg har desværre ikke kunnet skaffe den), og sammenligne den med det oplæg, som kommer fra den gruppe, som skal beskrive Sovjetunionens sammenbrud. En anden mulighed for at diskutere historieskrivningens politiske anvendelse ville være at kigge på beskrivelserne af Stalin, som både er blevet beskrevet som en grusom despot, og som en venlig, russisk alfader, eller at lave et underemne om sovjetisk historieskrivning, som illustrerer, hvordan historieskrivningen i sovjetperioden blev brugt til at fremme regimets interesser.

Beskrivelse af studieforløbet:

August 2005: Direkte optaget på historie og internationale udviklingsstudier på baggrund af min uddannelse som folkeskolelærer

Efterårssemester 2005: Indslusningsforløb (svarende til 1. modul - breddemodul) på I. U.
Skriftlige arbejder: 3 synopser samt 3-ugers opgave: Statens rolle for industriudviklingen

Forårssemester 2006: 2. modul (dybdemodul) på I. U.
Projekttitel: Liberia – fra warlord state til udviklingsstat?
Vejleder: Jørn Støvring

Efterårssemester 2006: Indslusningsforløb på historie
Bestået kursus i teori og metode
Fulgt kursus i ældre europæisk historie

Efterårssemester 2006: 2. modul på historie
Bestået kursus i litteratur- og informationssøgning
Fulgt kursus i moderne europæisk historie
Projekttitel: Sovjetunionens sammenbrud
Vejleder: Michael Kjeldsen

DEPOSITORY

.....

